

aterstaat

DE

DI-108336 DEEL-1

Tussen
Afsluitdammen
en
Deltadijken

1

Di: 108336-DEEL-1

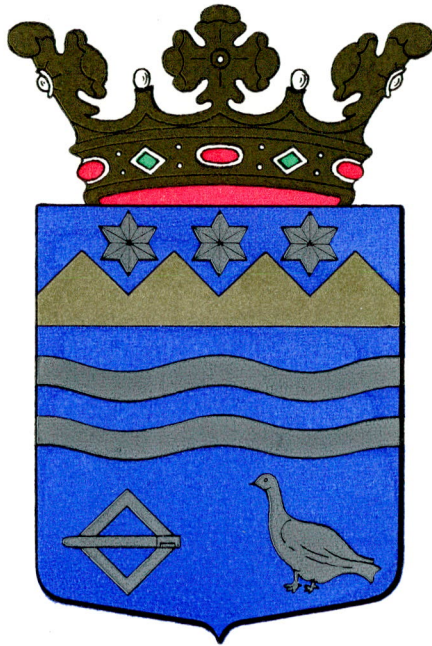
TUSSEN AFSLUITDAMMEN

EN

DELTADIJKEN

I

NOORD-BEVELAND

Wapen van het Waterschap Noord-Beveland.
(voor beschrijving zie pag. 92).

M. P. DE BRUIN — M. H. WILDEROM

Tussen Afsluitdammen en Deltadijken

I

Noord-Beveland

Geschiedenis van strijd, nederlaag en overwinning op het water.

1961

Met:

1 wapenafbeelding in kleurendruk, 100 tekeningen, 14 kaartreproducties,
102 foto's en 2 uitslaande kaarten.

Copyright by M. P. de Bruin en M. H. Wilderom, resp. verbonden aan het Rijksarchief
in Zeeland te Middelburg en aan de Studiedienst van de Rijkswaterstaat te Vlissingen.

Druk: fa. Littooy en Olthoff te Middelburg.

Cliché's: Internationale Clichéfabrieken Pax-Holland N.V., Amsterdam.

Bindwerk: Boekbinderij Kusters-Duivendrecht N.V., Duivendrecht.

INHOUD.

	pag.
<i>Inleiding</i>	7
I. NOORD-BEVELAND. <i>Land - Water - Land.</i>	
§ 1. <i>De naamsoorsprong van Noord-Beveland</i>	9
§ 2. <i>Noord-Beveland voor 1530</i>	10
§ 3. <i>Het „drijvende” Noord-Beveland, 1530-1598</i>	19
§ 4. <i>De grootste overwinning op het water</i>	25
Oud Noord-Bevelandpolder, 25, Orizandpolder, 37, Nieuw Noord-Bevelandpolder, 42.	
§ 5. <i>Intermezzo</i>	43
§ 6. <i>Noord-Beveland in de gouden eeuw</i>	45
Frederikspolder, 45, Wissenkerkepolder, 46, Oud 's Gravenhoekpolder, 48, Ouweleckpolder, 49, Kamperlandpolder, 49, Oud Kortgenepolder, 50, Geersdijkpolder, 50, Katspolder, 55, Kampensnieuwlandpolder, 55, Al te Kleinpolder, 55, Nieuw 's Gravenhoekpolder, 56, Stadspolder, 57, Westpolder, 59, Oostpolder, 59, Vlietepolder, 60, Torenspolder, 60, Heer Janszspolder, 60.	
§ 7. <i>Noord-Beveland in de 18e eeuw -</i>	
<i>Landverlies en Landwinst</i>	61
Rippolder, 61, Mariapolder, 61, Adriaanpolder, 61, Jonkvrouw Annapolder, 62, Anna Frisopolder, 63, Willem Adriaanpolder, 63, Jacobapolder, 65, Willempolder, 66, Sophiapolder, 66.	
§ 8. <i>Noord-Beveland tot de aansluiting met het vasteland</i> .	67
Soelekerkepolder, 69, Onrustpolder, 70, Leendert Abrahamspolder, 73, Spieringpolder, 74, De strijd gaat verder, 74.	
II. NOORD-BEVELAND. <i>Algemeen.</i>	
§ 1. <i>Geografische ligging en plaatsbepaling</i>	81
§ 2. <i>Grensbepaling en indeling</i>	84
§ 3. <i>Gemeente en ambachtswapens</i>	90
§ 4. <i>Stelbergen, dorpen, boerderijen, molens enz.</i>	93
§ 5. <i>Polders en waterschappen</i>	114
§ 6. <i>Zeedijken, binnendijken en inlaagdijken</i>	126
§ 7. <i>Oever- en dijkvallen</i>	137
§ 8. <i>Stormvloed</i>	151

§ 9. <i>Oever-, strand- en dijksverdediging</i>	169
§ 10. <i>Oeveronderzoek</i>	197
§ 11. <i>Enkele gegevens over bodemonderzoek</i>	209
§ 12. <i>Afwatering</i>	214
§ 13. <i>Havens</i>	226
§ 14. <i>Wegen</i>	233

III. DE NOORD-BEVELANDSE POLDERS.

<i>Waterstaatkundige en historische gegevens</i>	237
§ 1. <i>Oud Noord-Beveland, 240, § 2. Orizand, 241, § 3. Nieuw Noord-Beveland, 241, § 4. Frederiks, 242, § 5. Wissenkerke, 243, § 6. Oud 's Gravenhoek, 244, § 7. Kamperland, 244, § 8. Ouweleck, 245, § 9. Oud Kortgene, 246, § 10. Geersdijk, 246, § 11. Kats, 247, § 12. Kampensnieuwland, 247, § 13. Al te Klein, 248, § 14. Nieuw 's Gravenhoek, 249, § 15. Stads, 249, § 16. West, 250, § 17. Oost, 250, § 18. Vliete, 251, § 19. Toren, 252, § 20. Heer Jansz, 253, § 21. Adriaan, 253, § 22. Rip, 254, § 23. Maria, 254, § 24. Jonkvrouw Anna, 255, § 25. Anna Friso, 256, § 26. Willem Adriaan, 257, § 27. Jacoba, 257, § 28. Willem, 258, § 29. Sophia, 259, § 30. Soelekerke, 259, § 31. Onrust, 260, § 32. Leendert Abraham, 261, § 33. Spiering, 262.</i>	

IV. DE VERBINDINGEN MET DE ANDERE EILANDEN EN HET VASTELAND.

§ 1. <i>De overzetveren</i>	263
§ 2. <i>De Noord-Bevelandse brug en andere vaste verbindingen</i>	281
§ 3. <i>Noord-Beveland en het Deltaplan</i>	291
<i>Aantekeningen</i>	301

* * *

INLEIDING.

Nu we voor het feit staan dat het eiland Noord-Beveland in het kader der Deltawerken met het vasteland is verbonden en hiermee heeft opgehouden een eiland te zijn, leek het ons nuttig om de geschied- en waterstaatkundige ontwikkeling van dit gebied vast te leggen. Na behandeling van de naamsafleiding wordt allereerst in het kort een indruk gegeven van Noord-Beveland voor 1530, daarna van de ondergang van datzelfde Noord-Beveland en van het „drijvende” Noord-Beveland. Een en ander steunt voor zover mogelijk op de bekende werken van Beekman en Hollestelle, doch is grotendeels verbeterd en aangevuld met authentieke gegevens. In de verdere beschrijving is er naar gestreefd een zo goed mogelijk beeld te geven van het ontstaan en de groei van het voormalig eiland, waarbij in 't bijzonder historische en waterstaatkundige aspecten worden belicht.

Noord-Beveland, uit het water ontstaan en deels weer daarin terugverzonken behoort tot die gebieden in Zeeland, waarvan de oevers gedurig door de stromen werden aangetast en de zeedijken door de golven werden gebeukt. Kort voor 1600 bestond het gebied dat men nu Noord-Beveland noemt, nog uit enkel schorren en slikken, kreken en geulen, met hier en daar nog de restanten van een vroegere zeedijk of enkele overblijfselen van gebouwen die van het vroegere Noord-Beveland nog over waren gebleven. Men moet zich even dit beeld voor ogen stellen om een indruk te kunnen vormen van de veranderingen die in een paar eeuwen plaats vonden om Noord-Beveland te maken tot een van de meest welvarende landbouwgebieden van Nederland, zo niet van geheel Europa.

Het waren de waterbouwers en de landbouwers die dit presteerden, elk op hun eigen wijze en met de middelen die elk geslacht in hun tijd ter beschikking stonden. Het zijn de pioniers van enkele eeuwen geleden die met eenvoudige middelen de grondslag hebben gelegd, waardoor de huidige en na ons komende generaties rustig en veilig zullen kunnen leven achter afsluitdammen en deltadijken. Althans dit hopen wij, want 100 % zekerheid is nooit te krijgen waar het om elementen gaat die men niet in de hand heeft.

Van de geschiedenis van dit pionierswerk met zijn strijd, zijn successen en zijn nederlagen, verweven met de historie van het betreffende gebied, wordt in deze verhandeling een overzicht gegeven. Het vormt een geschiedenis van inpolderingen, stormvloeden, dijkbreuken en in-

undaties, oever- en dijkvallen, inlaagdijken en oeververdedigingswerken en al wat daarmee verband houdt. Hierbij worden bijzonderheden vermeld over bedijkingsoctrooien, over aanleg der bedijkingen met latere inlagen en dijksverhogingen, het verloren gaan van polders of gedeelten van polders, het verdedigen van de oevers en zeedijken, over voorgekomen vallen of afschuivingen en over de afwatering der poldergebieden, ook in verband met de opbouw van de in de polders voorkomende wooncentra (dorpen). Het is een overzicht van de wedergeboorte van het eiland na de rampzalige vloed en van de groei en de ontwikkeling tot de dag van heden.

De ontwikkeling van de verbindingen met de overige eilanden in de omgeving of met het vaste land, hetzij per boot, brug of anderszins wordt in het laatste hoofdstuk behandeld. Een résumé over het ontstaan van het Drie-eilandenplan met de thans definitieve dammen en een overzicht van de daartoe uitgevoerde werken met een blik op de in dit gebied nog in het verschiet liggende deltawerken wil het geheel completeren. Alles is karakteriserend samengevat onder de titel: „Tussen Afsluitdammen en Deltadijken”.

Een woord van dank is hier zeker op zijn plaats voor al degenen die ons bij het verzamelen van gegevens in een of andere vorm van dienst zijn geweest en hierdoor de samenstelling van dit werk mede hebben mogelijk gemaakt. Onze bijzondere dank gaat uit naar Ir. T. Groot, Hoofd van de Afdeling Studiedienst van de Rijkswaterstaat te Vlissingen, die het gehele werk aan een technisch kritische blik in opbouwende zin heeft willen onderwerpen.

De cartograaf H. J. Everwijn verzorgde op vakkundige wijze de tekeningen voor het omslag en van de wapens van het waterschap, de gemeenten en de ambachten, terwijl de tekenaar F. W. J. den Brabander ons bij een belangrijk deel van het tekenwerk waardevolle diensten heeft bewezen.

Wanneer bij de foto's geen bron van herkomst is vermeld, zijn deze van de auteurs. Ter wille van de lay-out en van de technische uitvoering van het geheel komen de foto's niet alle op de betreffende tekstpagina's voor. Daarom is achter elke verwijzing naar een foto, de pagina vermeld. Verschillende benamingen enz. die niet op de tussen de tekst verwerkte illustraties verwerkt konden worden, zijn zoveel mogelijk op de uitslaande kaart (fig. 218) achterin dit boek opgenomen.

Middelburg
Koudekerke voorjaar 1961.

I. NOORD-BEVELAND.

Land — Water — Land.

§ 1. DE NAAMSOORSPRONG VAN NOORD-BEVELAND.

De plaatsnaamkunde is een terrein vol voetangels en klemmen. De meest verbreide mening, die lange tijd heeft geheerst, was dat Beveland zijn naam dankte aan de kerk van St. Baaf. Deze opvatting is wel te begrijpen, omdat de Benedictijnerabdij Sint Bavo te Gent bezittingen op de Bevelanden had. De onderscheiding in Noord- en Zuid-Beveland vinden we eerst in de 12e en 13e eeuw. Hollestelle gaat nog vóór St. Baaf terug en noemt een zekere Bavo, graaf van Hesban, naar wie Beveland genoemd zou zijn. Deze mythische verklaring kunnen wij laten voor wat zij is. De vroegste vermelding (966) vinden we in het cartularium der abdij van Nijvel als Bievelant. Tack komt in de *Nomina Geographica Neerlandica*¹⁾ tot de conclusie, dat Beveland genoemd is naar een zekere persoon Beve<Bive<Bivi, wellicht de eigenaar van een groot landgoed. Uit de literatuur, die hij aanhaalt blijkt, dat men vanaf de achttiende eeuw zich met deze naam heeft beziggehouden. Zo dacht men aan „beven”, wegens de onvaste grond, aan de naar Bevelandse plaatsen ondernomen beevaarten of aan Beierland, naar de heren uit het huis van Beieren. Dr. Gysseling volgt Tack niet, een germaanse persoonsnaam Bivo bestaat wel, maar als eerste lid van een gouwnaam acht hij dit onwaarschijnlijk. Veeleer gaan zijn gedachten uit naar het germaanse bivon, nl. beven, bevend land, een verklaring die wij al genoemd hebben. In de oudste vorm Bievelant zou de ie zo goed als zeker een fout voor i zijn en zou dus uitgegaan moeten worden van Biveland, met evolutie $i > e$ in open syllabe.²⁾

Hoe het zij, wanneer we denken aan onvaste of aan veengrond, gaan onze gedachten uit naar de uitgestrekte veengebieden in de Wateringen Beoosten en Bewesten Ierseke. We moeten in vroeger tijd Noord- en Zuid-Beveland als een gebied voorstellen, doorkruist met geulen en krekken, die enerzijds langzamerhand zijn verzand en dichtgeslibd en anderzijds zich tot flinke stromen hebben ontwikkeld, die als grensstromen gingen fungeren.

In de geschiedenis is dus bekend geworden een Noord-B(i)evelant,

een Zuid-B(i)evelant en een Oost-Bevelant, benamingen die tot op de huidige dag met geringe veranderingen in Noord-Beveland, Zuid-Beveland en Oost-Beveland zijn bewaard gebleven. In deze serie voormalige delta-eilanden heeft Noord-Beveland derhalve zijn naam mede te danken aan de meest noordelijke ligging. Eindelijk zij nog vermeld dat de naam Beveland door sommigen ook wel in verband is gebracht met het woord *bêfôn*, hetgeen omvatten, omdijken betekent. Hoewel op het eerste gezicht verschillende factoren aanwezig zijn om een dergelijke naamsafleiding aan te nemen, berust deze voor ons gevoel op te weinig fundamentele basis.

* * *

§ 2. NOORD-BEVELAND VOOR 1530.

Gebeurtenissen die hun schaduw vooruitwerpen.

„Een land met neevlen omtogen,
en in diep geheim gehuld.”³⁾

Hoewel dit gezegde ons in deze moderne tijd enigszins romantisch in de oren klinkt, is het toch altijd nog grotendeels op de gehele provincie Zeeland van voor het jaar 1200 van toepassing. Dit geldt in niet mindere mate voor het in 1530 totaal overstromde eiland Noord-Beveland.

In oude documenten wordt reeds van Beveland gesproken en voor het eerst in 1223⁴⁾ zelfs van Noord-Beveland, maar een volledig inzicht, hoe, wanneer en door wie het oude Noord-Beveland met dijken en kaden werd omgeven, kunnen we vermoedelijk nooit krijgen. Het gebrek aan voldoende nauwkeurige kaarten maakt het niet gemakkelijk de juiste gesteldheid van het oude eiland weer te geven. Tengevolge van verschillende overstromingen, vallen of grondbraken, waartegen de bewoners een gestage strijd hadden te voeren, veranderde het eiland voortdurend van vorm. Andere gedeelten werden na kortere of langere tijd weer geheel of gedeeltelijk „beverst”.

Weliswaar is o.a. door Beekman en Hollestelle met de weinige gegevens en door laatstgenoemde met bestudering van het bestaande land, getracht een voorstelling van het oude eiland te geven. Hun voorstelling berust dan voor een groot deel op de geringe overblijfselen van het vroegere eiland die nu nog in de nieuwe polders zijn te vinden, zoals beddingen van oude geulen en kleinere krekens, aardruggen van overgebleven dijksgedeelten of „vluchtheuvels” en puinlagen op de plaats van vroegere dorpen of kastelen, voor zover al deze restanten niet door de 68-jarige inundatie en daarna door de nieuwe inpolderingen en be-

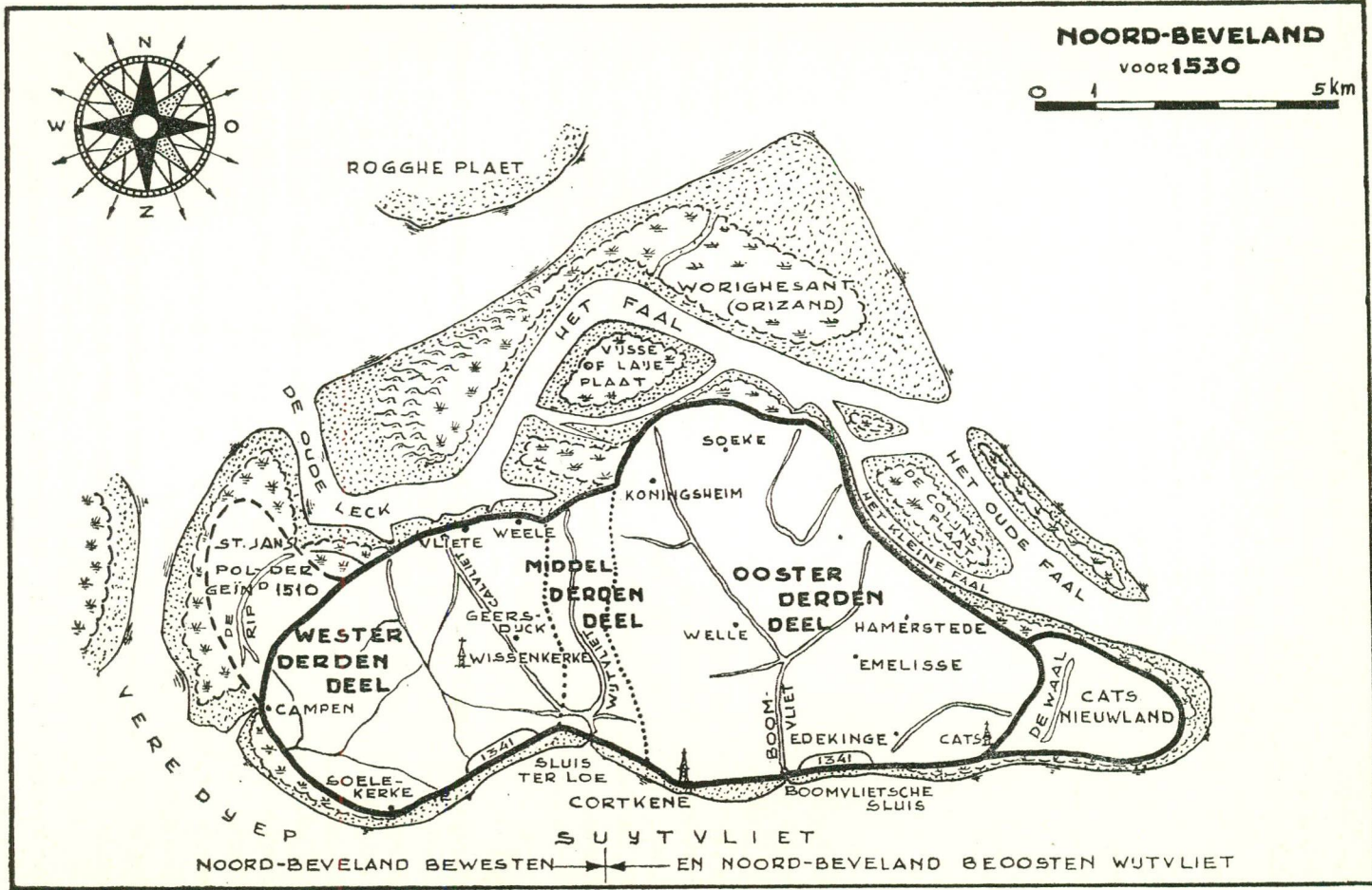

fig. 1.

bouwingen zijn verdwenen. Doch een en ander samengevat gaf hun een globaal beeld van het middeleeuwse Noord-Beveland.

Bijgewerkt met de tegenwoordige gegevens is in fig. 1 eveneens een kaartje van het oude Noord-Beveland samengesteld, een reconstructie van de oude toestand, steunend op de kaarten van Beekman, Hollestelle, Van Deventer en 's Grooten en niet te vergeten de bodemkaart van het eiland van 1956. Aan de hand van in de loop der jaren gevonden overblijfselen van vroegere bewoning (Wanteskuip, Emelisse, Vliete enz.) zijn de toenmalige kerkdorpen hierop aangegeven. De juiste plaats van de toenmalige smalstad Kortgene is voldoende bekend door het feit dat het tegenwoordige Kortgene nog altijd dezelfde toren heeft, zij het dan grondig gerestaureerd. In een volgend hoofdstuk wordt daar verder op ingegaan. Eveneens is de juiste plaats bekend van het vroegere Wissenkerke, hetgeen ook hierna wordt behandeld. Om de dorpen onderling te bereiken moest men te paard of te voet of wel verplaatste men zich per schuit door de watergangen, in de zomer op stoffige wegen en des winters baggerend door het slik. Bestrate wegen kende men toen alleen tussen belangrijke steden. Te weinig gegevens zijn bekend om ons een beeld te vormen dat met de werkelijkheid van die dagen, op een alleen over water te bereiken stukje land, enigszins overeenkomt. We mogen ons in een werk als dit niet laten beïnvloeden door de vlucht der verbeelding, maar moeten ons houden aan een aantal feiten. Feiten neergelegd in oorkonden, rekeningen en soms processtukken. In processtukken van de jaren 1468 en 1469⁵⁾ duiken gegevens op, waardoor we enigszins een inzicht krijgen hoe Noord-Beveland er destijds heeft uitgezien.

In deze stukken lezen we dan dat Noord-Beveland in verleden tijden één dijkage is geweest en dat de dijken gedurende een reeks van jaren voor gemeenschappelijke rekening werden onderhouden. Blijkbaar heeft dit systeem niet voldaan, want — zo lezen we — men oordeelde het nuttig Noord-Beveland in drie districten te verdelen, die men aanduidde als watering en dijkgraafschappen. Het is zeer waarschijnlijk dat deze dijkgraafschappen natuurlijke begrenzingen hebben gehad in de vorm van afwateringskreeken of in de vorm van oude en in de jaren van het proces zeker zeer verwaarloosde dijken, dwars over het eiland lopend. De namen van de dijkgraafschappen of watering spreken voor zichzelf: Ooster-, Middel- en Westerderdendeel. We vernemen ook iets van de reden van deze driedeling. Ter wille van de zekerheid namelijk dat het onderhoud van de dijken behoorlijk kon geschieden. Hoe kleiner het district, des te gemakkelijker was het onderhoud te overzien, te meer daar in die tijd het kavelsysteem werd toegepast. De dijk werd in parten verdeeld en ingelanden kregen bij loting het te onderhouden dijkvak toegewezen. Het is hetzelfde systeem dat men in Holland „verhoef-

slaging" of „naar den hoefslag" noemde, waarbij het onderhoud van een gedeelte dijk over een bepaalde hoeve werd omgeslagen. In de processtukken wordt duidelijk gezegd dat iedere watering op zichzelf stond. Elk deel had zijn eigen aanslag en men had niets te zeggen over het deel van de ander. Alleen wanneer dijkvallen optraden en bij het leggen van inlagen moest men elkaar helpen. Waarover ging het proces nu? Het Westerderdendeel had zulke kwade dijken dat het geen kans zag deze behoorlijk te herstellen. Men riep de hulp in van de andere delen. In het jaar 1466 ordonneerde hertog Philips van Bourgondië, dat men gezamenlijk zou helpen waar het 't meest nodig was, m.a.w. het Middel- en Oosterderdendeel moesten bijspringen. Een van de argumenten voor de hulp was, dat in geval van inundatie de andere twee delen mede verdrinken zouden. Hieruit kunnen we concluderen dat eventuele tussendijken (die langs het Wijtvliet bijv.) zo laag waren dat zij geen water konden keren. Voor de hulp werd een regeling ontworpen, waarbij commissarissen werden benoemd om de gelden te innen. Het Oosten- en Middelderdendeel weigerden te betalen. Het Oosterderdendeel had in het verleden veel last van stroomaanval gehad. Om deze te stuiten had het wel honderd last stenen en meer voor de dijk geworpen zonder dat ook maar iemand hen geholpen had. Evenzo was het Middelderdendeel voor zware lasten komen te staan door de aanleg van stroomleidende werken.

Men probeerde nu een regeling te ontwerpen waarbij partijen elkaar konden vinden. Overeengekomen werd dat het Westerderdendeel eerst zou zorgen dat de dijken op hun vroegere grootte en sterkte hersteld werden voor de anderen zouden bijspringen. Omgekeerd gold dit ook voor het Ooster- en Middelderdendeel. Tevens zou het Westerderdendeel zorgdragen dat de zes paalhoofden in zijn district in orde gemaakt werden zonder dat vier andere paalhoofden door die zorg het kind van de rekening werden. In elk derdendeel zou binnendijs een berm gemaakt worden. De geïnde gelden voor de werken moesten ook daaraan ten goede komen! Een maatregel die doet vermoeden, dat dit niet altijd het geval was. Er werd een commissie van zes personen benoemd om uit te maken waar hulp het meest noodzakelijk was. Verder viel het besluit vier jaar lang een contributie van anderhalve groot vlaams per gemet te heffen. (Een pond vlaams stond gelijk aan zes gulden, een schelling gelijk 30 cent, een penning of groot gelijk $2\frac{1}{2}$ cent, een groot gelijk aan 24 miten.) Als scheidsrechter trad op de echtgenoot van de toen reeds lang overleden Jacoba van Beieren, Frank van Borssele, opperdijkgraaf van het Ooster- en Middelderdendeel. Nauwelijks was deze regeling goedgevonden of het Westerderdendeel ging weer moeilijkheden maken en erkende het arbiterschap van Frank van Borssele niet. Hij was volgens

hen rechter in eigen zaak. Het Westerderdendeel beriep zich weer op de regeling van Philips van Bourgondië. De zaak kwam voor het Hof van Holland en dit college maakte uit dat de arbitrageregeling gehandhaafd diende te blijven. Het Westerderdendeel werd veroordeeld de proceskosten te betalen.

We zouden dit proces niet zo uitvoerig behandeld hebben wanneer hieruit niet enkele dingen duidelijk naar voren springen. In de eerste plaats blijkt duidelijk dat het er met de dijken niet goed voor stond en verder is de opmerking van belang dat in het verleden Noord-Beveland één gemeenschappelijke dijkage is geweest. De vraag is echter wanneer dit veranderd is. Een oorkonde van 1341 ⁶⁾ zegt dat ten westen en oosten van Kortgene twee inlagen gelegd moesten worden — weinig betekende dijkjes van 10 voet hoog en in aanleg 4 roeden breed. Bij deze afmetingen zou men tegenwoordig slechts spreken van „kaden”. Voor de begroting van deze inlaagdijken riep men de hulp in van de dijkgraven en gezworenen van Bewesten Ierseke en van die van de Zuidkant van Schouwen. Men heeft de plaatsen van deze inlagen ⁷⁾ nog aangegeven als gelegen in het Zuidambacht van Wissenkerke en in 's Her Wittenkinderenambacht in de parochie van Emelisse (zie fig. 1). Het gehele eiland moest de kosten van aanleg en onderhoud dragen. Uitdrukkelijk wordt hierbij vermeld dat dit nog niet de gewoonte was geweest. Het was nog geen dijkrecht. Voortaan moest deze gedragslijn ook voor in de toekomst te leggen inlaagdijken gevolgd worden.

Wij hebben gezegd dat de driedeling van Noord-Beveland meebracht dat ieder deel voor zichzelf moest zorgen, uitgezonderd in het geval van voorziening tegen dijkvallen en bij het leggen van inlaagdijken. Uit een oorkonde van 1328 ⁸⁾ kunnen we opmaken, dat Noord-Beveland in die tijd maar in twee districten was verdeeld, namelijk Beoosten en Bewesten Wijtvliet. Men wilde toen twee dijkgraven hebben, maar kon het over de personen niet eens worden. Van 's gravenwege werd toen Nicolaas van Cats met het dijkgraafschap Beoosten Wijtvliet belast. Trouwens ook in de jaren veertig van de veertiende eeuw wordt nog over Heynric Symonssone als dijkgraaf van Beoosten en over Janne Bouddinssone als dijkgraaf van Bewesten Wijtvliet gesproken. ⁹⁾ Na deze tijd dus heeft de verdeling in drie dijkgraafschappen plaats gehad. De oorkonde van 1328 — een eeuw eerder duikt voor het eerst de naam Noord-Beveland op — laat de conclusie toe, dat er voor die tijd slechts één dijkgraaf is geweest. Dat was dan vermoedelijk de tijd van die ene gemeenschappelijke dijkage waarover het proces van 1468/69 spreekt.

Alle schrijvers over het oude Noord-Beveland nemen zonder meer aan dat dit eiland in het verleden door het Wijtvliet (Wichfliet) in twee eilanden werd verdeeld. Beekman spreekt over het Wijtvliet als

van een vrij brede zee-arm, maar volgens het bodemonderzoek in 1954 en 1955 was deze vrij smal. Over het jaar of zelfs het tijdperk van de aaneenhechting is niets bekend. Vóór 1326 neemt men aan, omdat in dat jaar over de Grutersdijk wordt gesproken, terwijl een oorkonde van 1424 de oude dijk van Grutersoort vermeldt.¹⁰⁾ De stukken geven echter geen nadere plaatsaanduiding. Wordt met dit Grutersoort dus werkelijk het gebied van het Wijtvliet bedoeld? Het lijkt ons toe dat hierover geen zekerheid bestaat. Een rug in het landschap ten oosten van het Bokkegat (het vroegere Wijtvliet) in de Wissenkerkepolder doet vermoeden dat er een dijk geweest is. Toch schuilen in het vraagstuk van de aaneendijking der beide delen teveel onzekerheden om de dijken op het kaartje in fig. 1 anders dan met stippellijnen weer te geven.

De dijken waren in de middeleeuwen te laag om hevige stormvloedten te keren. Reygersberch noemt er in zijn bekende kroniek een aantal, die wij evenwel uit andere bronnen niet altijd op hun juistheid kunnen controleren. Zekerheid hebben we wel dat kort voor het jaar 1337 Noord-Beveland inundeerde, waarbij vooral het westen werd geteisterd. De toestand was in het genoemde jaar zo ernstig, dat ingelanden niet bij machte waren de dijken te herstellen. Zij verzochten de graaf, dit op zijn kosten te willen doen. Achteraf zou het dan verhaald worden. Een ander voorbeeld van een précaire toestand is de geschiedenis van het Cisterciensernonnenklooster Onze Lieve Vrouwekamer te Noorddijk bij Emelisse.

We weten dat de Cisterciensers veel bij bedijkingen zijn betrokken geweest, ook de nonnenkloosters. Omstreeks 1300 werd het klooster ten gevolge van overstromingen naar Waterlooswerve bij Aagtekerke verplaatst. De naam zou er op kunnen wijzen, dat men zich op Walcheren veilig voelde. Zo horen we nog telkens van overstromingen en het is of de ongunstige toestand wat de dijken betreft zich steeds meer gaat toespitsen. We hebben reeds gezien dat uit de processtukken blijkt hoe ieder dijkgraafschap met moeilijkheden te kampen heeft gehad of ten tijde van het proces nog heeft.

Het is ook uit andere streken bekend, dat omstreeks 1500 de waterstaatstoestanden zeer bedenkelijk waren geworden, waarbij ook mogelijk de voortgezette bodemdaling van eeuwen een geducht woordje meesprak. Tevens gingen we in die tijd naar een agressieve periode in de transgressiefase toe, een fase waarbij de zeespiegel op verontrustende wijze een stijging vertoonde. In 1482 trachtte men orde op zaken te stellen door een overeenkomst tussen de voornaamste ingelanden over een periode van tien jaar, 2 groten en 12 miten per gemet op te brengen om waar nodig de dijken te versterken. Die voornaamste ingelanden waren de abt te Middelburg, de rentmeester van Bewesten Schelde, Floris van

Borssele (heer van Kortgene, voornaamste ambachtsheer en opperdijkgraaf van Noord-Beveland), de magistraat van Middelburg en daarbij nog de schepenen van Kortgene en de gezworenen van de drie watering. Om de zwakke plaatsen te controleren zal men vier gegoede en geërfde mannen aanwijzen, één door de prelaat (abt) en de stad Middelburg gezamenlijk en één door iedere watering. Vooral moeten zij letten op de plaatsen waar zich dijkvallen voordoen. Het buitengewoon geschot zal dienen voor betaling van arbeiders en materiaal, waarvan jaarlijks verantwoording moet worden afgelegd. Bij geschillen tussen de vier gedeputeerden, die voor hun werk een behoorlijke beloning zullen genieten, beslissen prelaat, rentmeester en de opperdijkgraaf. Hoewel het voor ons gevoel vanzelf spreekt, wordt nog eens uitdrukkelijk gestipuleerd dat dijkgraven en gezworenen, ieder in het zijne, de dijken niet mogen verwaarlozen. Wanneer dit wel het geval is, zal de opperdijkgraaf de betrokken dijkgraven en gezworenen uit hun ambt ontslaan en samen met bovengenoemde grote ingelanden anderen kiezen.¹¹⁾ In 1490 werd het buitengewoon geschot voor tien jaar gecontinueerd.¹²⁾

Deze ordonnanties gaan al veel lijken op een regeling van boven af. Dezelfde tendens bespeuren we ook al bij het door ons genoemde proces. Dit staat niet op zich zelf. In de waterstaatsgeschiedenis merken we dit als typisch een streven van het Bourgondisch-Oostenrijks bewind. Toch bleven misstanden bestaan. Zo werden de dijkgraafschappen door de rentmeester Bewesten Schelde verpacht en hierin schulde een groot gevaar. Vierling, de bekende zestiende eeuwse waterbouwer, heeft op het funeste stelsel gewezen waarbij het ambt van dijkgraaf als een erebaantje werd beschouwd. Er waren heren die nooit aan de dijk kwamen. Als er moeilijkheden kwamen, kreeg men een dijkgraafschap niet eens verpacht. Ondanks alle regelingen kreeg het Westerderdendeel aan het einde van de 15e en begin 16e eeuw met inundatie te kampen. Men kreeg op de duur voor dit dijkgraafschap geen gegadigden meer en toen Heyndrick Corneliszone 't Vercken het pachtte, was het tegen het belachelijke bedrag van 3 ponden Vlaams per jaar.

In hetzelfde jaar, 1515, als wij dit in een rekening tegenkomen, heeft Karel V in een aanvulling op de keur van Zeeland¹³⁾ nog eens uitdrukkelijk vastgesteld, dat tot dijkgraaf in Zeeland alleen mannen van eer en verstand, gegoed en geërfd in hun ambtsgebied, aangesteld mogen worden. Volgens de keur moest hij voor minstens twintig gemet daarin gegoed zijn en tevens woonachtig in hetzelfde gebied. De evengenoemde Heyndrick Cornelisz. kon evenwel de zaken in het Westerderdendeel niet aan. Hij zei het ambt vaarwel. Een vacature in deze zo bedreigde watering kon evenwel niet lang geduld worden en daarom werd Jan Adriaensz. Duvelare belast met het dijkgraafschap zonder enige pacht

te betalen. Op buiten- en binnenbeheer moest scherp worden toegezien en nogmaals werd herhaald dat de geheven penningen goed besteed dienden te worden. De jaren voor de ramp van 1530 was waarschijnlijk de zoon van Duvelare, Adriaen Jansz., hier dijkgraaf, op wie pressie uitgeoefend was om het ambt te aanvaarden. Voor de genoemde ramp vinden we in het Middel- en Oosterderdendeel Anthuenis Bettez. van der Lisse en Vranck Jansz. als dijkgraven.

Het was niet alleen het Westerderdendeel dat met moeilijkheden te kampen had. In 1501 gaan er gedeputeerden van Middelburg — deze stad vertegenwoordigde het belang van haar inwoners op het eiland Noord-Beveland — naar het college van de Staten van Noord-Beveland om te spreken over een nieuwe inlaag tengevolge van een val bij de Boomvlietse sluis tussen Kortgene en Kats. Later ging men weer kijken naar vallen beoosten Kortgene. In 1518 en 1529 vonden vallen in het Zuidambacht plaats. We hebben de naam van Vierling al genoemd. Een van de grootste nalatigheden die hij de dijkgraven aanwrijft is, dat zij nooit de hoogte van de dijken peilen. Hiervan is het behoud van de dijkage afhankelijk. Deze nalatigheid werd volgens hem o.a. Noord-Beveland noodlottig.

We hebben zo even de Staten van Noord-Beveland genoemd. Een soortgelijk college, waarin — het woord zegt het al — de standen vertegenwoordigd zijn, kende Walcheren al veel langer. Dat de invloed van Middelburg in het college van Noord-Beveland groot was, blijkt uit de ordonnantie van 8 mei 1528. Volgens deze ordonnantie benoemde de stad twee van de vier gedeputeerden die belast waren met het toezicht op de dijkage van Noord-Beveland. De twee andere gedeputeerden traden op namens de rentmeester van Bewesten Schelde en de heer van Kortgene. De Staten (gedeputeerden) moeten elk jaar in mei de dijken en werken visiteren en jaarlijks de rekeningen afhoren. Hun was de aanstelling van vier kwartiermeesters voorbehouden die alle werken en voorvallen in het oog moesten houden. De grondslag van dit Staten-college kunnen we al terugvinden in de ordonnantie van 1482, die van tijdelijke aard was.

Het is een wat triest beeld dat we moeten geven van Noord-Beveland. Stormvloed, dijkvallen, ruzies en wat al niet meer. Het lijkt wel of de moeilijkheden zich in de zestiende eeuw steeds meer opstapelen. Hoe stond het eiland er in het rampjaar 1530 waterstaatkundig voor? Dit weten wij uit een door Karel V gegeven ordonnantie van 2 maart 1530.¹⁴⁾ Ter voorkoming van inundatie hadden de graaf van Buren, Floris van Egmond, erfgenaam van de van Borsseles, en de bewoners van het eiland de noodzaak te kennen gegeven de dijken te repareren. Wegens de zware belastingdruk konden zij de hiervoor benodigde gelden

niet opbrengen. Naast deze kosten kwamen dan nog de sommen voor de aanleg van rijs- en stenenhoofden, nodig geworden door vallen en diepten langs de oevers en ten gevolge van verwaarlozing van de dijken door de dijkgraven. De waarde van een groot aantal landerijen bedroeg na aftrek van de lasten niet meer dan 2 tot 4 schellingen per gemet. Alles culmineerde in deze klacht: als er geen voorzieningen werden getroffen zou het gehele eiland, dat onder één dijk lag, inunderen.

In de laatstgenoemde ordonnantie werden een aantal maatregelen ter verlichting van de lasten der ingelanden genomen. Men kreeg vier jaar lang een deel van de belastingen, maar dan moesten ingelanden jaarlijks minstens 6 groten Vlaams per gemet opbrengen zoals gewoonlijk, of zoveel meer als blijken zou nodig te zijn voor de extra buitenwerken. Tegenover deze tegemoetkoming stond echter weer de heffing van een buitengewoon geschot van jaarlijks 6 groten. Dit buitengewoon geschot kwam voor rekening van de eigenaars, terwijl de pachters moesten zorgen de te verbreden en te verhogen dijken van een krammat te voorzien. De Staten van Noord-Beveland zouden jaarlijks in het begin van de zomer onderzoeken waar hulp het meest nodig was. Dijkgraven en gezworenen zouden ieder voor hun watering de werken doen uitvoeren op door de Staten gegeven instructies, waarvan zij rekening moesten overleggen. Dit betrof de uitleg (verbreding) en verhoging der dijken, terwijl de rekening van de buitenwerken door de Staten zou worden gedaan. Op de ramingen zou toezicht gehouden worden door de rentmeester Bewesten Schelde. De uitvoering van dit alles zou gebeuren onder een te benoemen superintendent. Uit deze maatregelen bleek wel dat er van de zelfstandigheid van de ingelanden en het onmiddellijke dijksbestuur niet zoveel was overgebleven.

Aannemende dat men direct met dit vierjarenplan is begonnen, kon men in het najaar van 1530 nog slechts een gedeelte van het werk voltooid hebben. En in dit najaar kwam de vloed. De gebeurtenissen in de voorafgaande jaren waren even zovele tekenen aan de wand geweest of even zoveel gebeurtenissen die hun schaduwen vooruitwierpen. Een gebied van ca 14000 Blooise gemeten of bijna 5000 ha, dat volgens de kronieken uit vruchtbare landen bestond, verdween door de St. Felixvloed van 5 november 1530 onder water. Met andere gebieden in Zeeland lag Noord-Beveland voorlopig met de zee gemeen.

* * *

§ 3. HET „DRIJVENDE” NOORD-BEVELAND, 1530-1598.

De gevaarlijkste stormen voor ons land komen altijd uit het noordwesten, meestal voorafgegaan door krachtige zuidwesten winden, welke laatste het water in het zuidoostelijk deel van de Noordzee langs de Belgische en Hollandse kusten, alsmede langs de kusten van Denemarken en Noorwegen boven de normale stand opvoeren. Gevolgd door een noordwester storm wordt dit water naar het zuidelijke deel van de Noordzee teruggedrongen, waar de waterstand dan nog steeds hoog kan zijn. Het slechts ca 30 km brede Nauw van Calais geeft niet voldoende spuumogelijkheid („het is maar een klein kraantje aan een groot vat”), zodat vooral langs onze zuidelijke kust (en zoals in 1953 duidelijk is gebleken, ook voor de oostkust van Engeland) massale opeenhoppingen van water ontstaan. Deze, mogelijk mede onder invloed van andere factoren ontwikkelde stormvloed, zijn in de loop der geschiedenis vooral voor de Zeeuwse kusten funest geweest. Slechts enkele jaren geleden hebben in 't bijzonder de Zeeuwen en de bewoners der Zuidhollandse eilanden dit nog ervaren bij de beruchte februarivloed van 1953. Zulke zwarte dagen heeft Zeeland meer gekend. Een van de zwartste was wel de St. Felixvloed van 5 november 1530, op „St. Felix quade Saterdach”.

Wij weten niet of op 4 november 1530 de mensen op Noord-Beveland de ramp hadden voorzien of dat ze het onheil voelden aankomen. Wel weten we dat de dag daarop de wind met orkaankracht de golven hoog opzweeptte. Jan Janssen Reygersberch van Kortgene, die het ter plaatse met eigen ogen heeft aangezien, beschrijft deze catastrofe in zijn kroniek op sobere wijze. Wij geven zijn verslag in onze eigen woorden weer: Binnen hetzelfde jaar (1530) op de vijfde dag van slachtmaand (St. Felixdag) was er een grote storm uit het noordwesten. Op het midden van de dag was het water zo hoog gekomen, dat het over de dijken en in de straten van Kortgene begon te stromen hoewel het nog twee uur duurde eer het vol tij was. En op dezelfde zaterdag, zoals sommigen schrijven, inundeerden in Holland, Brabant, Zeeland en Vlaanderen 404 parochies, waarbij Zeeland, tezamen met Holland, de meeste schade leed. We krijgen dan een opsomming van de schade in Zeeland.

Het aantal parochies of dorpen op 404 te stellen lijkt wel aan de hoge kant, hoewel de gevolgen voor Zeeland verschrikkelijk waren. Voor lange tijd bleven drijven het land van Borssele, Sint-Philipsland en Noord-Beveland. Zelfs op Walcheren braken de dijken door, maar deze konden spoedig hersteld worden. De Breede Watering bewesten Ierseke inundeerde, maar werd na korte tijd weer drooggelegd. De Watering

beoosten Ierseke verdween tot heden onder water, het is het gebied van het Verdronken land van Reimerswaal. Ten zuiden van dit gebied liep het dijkgraafschap tussen Honte en Hinkelinge (Zuidwatering) onder. Schouwen kon vrij spoedig weer drooggelegd worden, maar Duiveland was er erger aan toe. Ook Tholen kreeg zijn deel.

Noord-Beveland „brak” bij deze vloed eerst in de omgeving van de sluis Ter Loe. Des zondags hield de Boomvlietse sluis het niet, zodat binnen drie dagen geheel Noord-Beveland onder water stond.

„Stallen en huizen spoelen weg, 't vee met de boeren.

Herder en schapen saam en moeders met hun kroost”
dicht Janus Secundus (Johannes Everaerts). De ellende was eigenlijk met geen pen te beschrijven.

De overheid, zeer onder de indruk van het gebeurde, begon spoedig maatregelen te nemen om de gevolgen van deze vloed zoveel mogelijk het hoofd te bieden. Heel wat mensen in de geïnundeerde gebieden waren hals over kop geëvacueerd, ook daar waar juist hun hulp dringend nodig was.¹⁵⁾ Op 21 november, dus ruim 14 dagen na de ramp werd een keizerlijk plakkaat afgekondigd, waarin meegedeeld werd dat allen, die voor de inundatie in Zeeland woonachtig, maar thans geëvacueerd waren, weer terug moesten komen. De mensen, die in de geïnundeerde gebieden waren, mochten niet vertrekken. Ieder moest helpen de dijken te repareren „op verbeurte van leven ende goederen”. De dag daarop kwam een ordonnantie op de veerdiensten af, die zeker ook gegolden zal hebben voor het geteisterde Noord-Beveland. Om misbruik te voorkomen, mochten de veerlieden per hoofd niet meer dan een stuiver voor een mijl rekenen, tenzij iemand alleen overgezet wilde worden, in welk geval men drie stuivers mocht vragen. Voor Walcheren en de Bevelanden werden op 22 november door de keizer o.a. Maximiliaan en Adolf van Bourgondië (resp. abt en admiraal), Lambrecht van Bryaerde (raad van de keizer) en Adolf Herdinck (rentmeester Bewesten Schelde) belast met de inspectie van de gebroken dijken. In hun commissiebrief hoort men de echo van de nood-toestand. De vruchten van de oogst en het zaad voor de volgende oogst waren bedorven en verloren gegaan, vee en goederen verdronken. Veel erger, aldus de commissiebrief, was het verlies van mensenlevens.

Sommige zeekeringen achtte men toen reeds onherstelbaar. De keizer machtigde de heren tot het heffen van één schelling per gemet, teneinde daarmee de dijken en sluizen te repareren. Schrijnend is te constateren, dat er mensen waren die van de omstandigheden gebruik maakten, door de prijzen van graan, stro, boter, kaas, steen, hout enz. op te drijven. Werklieden maakten hiervan ook gebruik door meer loon te eisen, waarom er ordonnanties werden gemaakt om aan deze misbruiken paal en

perk te stellen. Als gemachtigden voor Noord-Beveland stelden de heren van Bourgondië en Bryaerde o.a. de dijkgraven van Noord-Beveland, Vranck Janszoon en Anthonis Bettiszoon, in hun plaats aan. Zij moesten de dijken gaan inspecteren, inzonderheid waar zich doorbraken hebben voorgedaan. Tot hun assistentie moesten zij mensen aantrekken, die met deze materie het best bekend waren. Verder dienden zij de ramingen van de noodzakelijke herstellingen op te maken in overleg en met goeden vinden van de graaf van Buren, de machtigste ambachtsheer van het eiland. Tenslotte mochten zij te dezer zake ordonnanties en statuten maken.

Kort na de ramp, op 21 november, had keizer Karel V reeds aan zijn neef Floris van Egmond, graaf van Buren, geschreven, dat hij er op vertrouwde, dat Floris zonder verwijl al het mogelijke tot herstel zou uitvoeren. Het huis Egmond had op Noord-Beveland vele bezittingen, geërfd van een bastaardtak van het geslacht Van Borssele. Maatregelen bleken voorts nodig op het belangrijke gebied der lonen. Op 15 januari werden de lonen van de dijkwerkers vastgesteld. Niettegenstaande het winterseizoen wilden zij alleen werken voor een dagloon van tien tot twaalf groten, terwijl zij hiervoor niet langer dan 7 of 8 uur werkten of nog minder als het regende of slecht weer was. Er kwamen ongeregelheden voor en de dijkwerkers persten hun bazen geld af. Vastgesteld werd dat geen dijk- of grondwerker tot Pasen méér zou verdienen dan 8 groten Vlaams per dag en in het zomerseizoen 9 groten. Uitgezonderd waren hiervan de bazen en uitvoerders, die beloond zouden worden naar believen van hun werkgevers. Ook de schippers die zoden vervoerden mochten geen hoger loon vragen dan vóór de inundatie.

De keizer en de graaf van Buren hadden voor het herstel van Noord-Beveland ieder een bepaald bedrag beschikbaar gesteld. We ontmoeten als geldschieter één van de kooplieden van de Duitse natie te Antwerpen, Lazarus Tucher genaamd, die zeer belangrijke zaken deed. Hij verstrekke het geld in termijnen. Ook werd nog wat geld ontvangen van de drie dijkgraven en enige particulieren. In de rekening van Vranck Janszoon, die de besteding van de gelden verantwoordde, kwamen posten voor die licht werpen op de gang van zaken. Men had in Holland op kerken en stadspoorten biljetten doen bevestigen met de mededeling dat men Noord-Beveland beversen (herindijken) zou. Aannemers, en we moeten daarbij zeker niet denken aan de grote aannemersmaatschappijen van tegenwoordig, die hiervoor in aanmerking wilden komen, werden opgeroepen om de voorwaarden te vernemen. In maart 1531 zien we dan dat er lonen betaald werden aan de botdraggers (sjouwerlieden), corde-wagencruijers (kruiwagenvoerders) en zodenvonders (zodenspitters). De maand daarop was men aan de dijken bezig ten westen van Kortgene.

Door een omkading rond Kortgene, Emelisse en Kats te maken, konden de overgebleven ingezetenen blijven wonen. Verder werd er aan de sluis ter Loe gewerkt. De gang van zaken verliep echter niet naar wens. Een plakkaat van 30 april 1531 herinnerde eraan, dat ieder geërfde (ingeland) in Noord-Beveland op tijd zijn geschot moest betalen tot herstel van de dijkage. Het loon van de rijswerkers werd uitdrukkelijk vastgesteld.

Aangezien de arbeiders niet geregeld betaald werden en de levensmiddelenvoorziening te wensen overliet, is het zonder meer duidelijk dat de stemming beneden het nulpunt was gedaald. Van een vaste lijn in het werk kan ook niet gesproken worden, want men bleek het er niet over eens te zijn of Noord-Beveland in de zomer hersteld kon worden.

Dit maakte voor Mr. Geraert Mulert en Heijnrich van der Werve, in de instructie van 6 juni 1531 nog een punt van onderzoek uit. De stemming was als een smeulend vuurtje, waar op een gegeven ogenblik de vlam uit kon slaan. Op 23 juli 1531 kwam het tot een uitbarsting bij de komst van de rentmeester Beoosten Schelde, Heijnrich van der Werve, die waarschijnlijk op inspectie kwam. Dijkwerkers en schippers liepen te hoop tegen de rentmeester en andere leidinggevende personen. Vierling heeft ons van de dijkwerkers uit deze tijd een weinig verheffend beeld gegeven. Wat zij aan boevenstreken en schelmerijen uithaalden was niet mis. Meesters en knechten kwamen meer op het werk om de bierton te bestormen dan om de dijk te maken. De eerlijkheid gebiedt ons hieraan toe te voegen, dat zij die met betaling en levensmiddelenvoorziening belast waren niet minder schuld hadden.

In ieder geval eisten de dijkwerkers en schippers op Noord-Beveland geld en levensmiddelen. Zij deden dit zo dreigend, dat de rentmeester het vege lijf alleen kon redden door in de kerk te wijken. Hoewel niet uitdrukkelijk vermeld, zal dit de kerk van Kortgene geweest zijn. In het algemeen kan men zeggen dat aan gewijde plaatsen het asylrecht verbonden was. Blijkbaar was men van dit opstootje onder de indruk gekomen, want er kwam geld en de volgende dag werd er brood en kaas verdeeld onder de arbeiders. Rentmeester Van der Werve stuurde dijkgraaf Adriaen van Dorp en de opzichter Mercelis van Zegerscappelle naar Brussel om mededeling te doen aan de graaf van Buren, van de overlast, die de officieren (leidinggevende personen) ondervonden hadden van de schippers en dijkwerkers, omdat het aan financiën ontbrak.

Er was nog een categorie die hierover klaagde en wel de waarden en waardinnen. Zij hadden eten en drinken aan de dijkwerkers verschaft, maar wegens het gebrek aan geld werden zij niet betaald. Dat men bang begon te worden voor de potige dijkwerkers blijkt uit het feit, dat door de graaf van Buren aan de officieren drie gezellen toegewezen werden voor hun persoonlijke bescherming.

Al deze dingen en vooral de onderlinge tweedracht, slecht beheer en ondeugdelijke toezicht — het is Reygersberch die hierop wijst — maakten dat het werk niet opschoot. De nog gebleven ingezetenen van het eiland begonnen de moed te verliezen en trokken weg. We vinden een vijftiental van deze mensen terug in Veere.¹⁶⁾ De meesten kwamen uit Wissenkerke, waaronder enige ambachtslieden. Aangenomen mag worden dat de inwoners van Kortgene en Cats zich liepen te verbijten omdat het werk te slecht opschoot. „Dit siende die van Cortgenen ende Cats, hopende dattet landt namaels noch bepoldert soude werden, hebben die van haer selven ronts om bepoldert ende dierghelijcke, die van Cats ende nieuwe Cats met eenen vasten dijcke.”

Wanneer we bedenken hoe bij de februarivloed van 1532 de verbindingen met de geïnuundeerde gebieden totaal ontwricht waren, dan kunnen we ons des te beter voor ogen stellen, hoe het in 1531 geweest is. Men had toen geen technische hulpmiddelen. Moeilijk was het ook bepaalde mensen te bereiken. Op 10 maart 1531 ging de stadhouder (graaflijk ambtenaar) naar Noord-Beveland om een kwestie uit te zoeken. Hij keerde evenwel onverrichterzake terug omdat door de inundatie de bevolking zich her en derwaarts verspreid had. Wij weten niet hoe de toestand in het jaar 1532 was. Het plakkaat van 15 januari 1531, over het loon van de dijkwerkers, werd maart 1532 opnieuw gepubliceerd. Wie de toestand ook niet vertrouwd heeft, was blijkbaar Reygersberch zelf. Op 27 mei 1532 werd hij als poorter van Veere ingeschreven, apotheker van beroep. De zaken werden hem te slap aangepakt, terwijl de stroom zo in kracht toenam, dat, wat men overdag presteerde, 's nachts weer wegdreef. Toch blijkt uit enkele inschrijvingen als poorter te Veere, dat men hoopte weer spoedig terug te kunnen keren. Men bedong namelijk, dat men vrij zou mogen vertrekken wanneer het land ingedijkt was.

De hoop van velen zal wel de bodem ingeslagen zijn, toen op 2 november 1532 een noordwesterstorm de pas gemaakte dijken van Kortgene en de polder van Kats deed overstromen. Dat het allemaal vrij onverwachts gebeurde, kunnen we opmaken uit het feit dat te Kortgene een aantal inwoners op hun bed door het water werd verrast en de verdrinkingsdood stierf. Anderen konden zich redden door op zolders en daken te klimmen. Zij moesten wachten tot het water rustiger was om met schuiten te worden afgehaald.

Een bijzonder tragische gebeurtenis speelde zich te Kats af. Meer dan 150 personen verdronken hier, toen deze zich op „eenen hoogen hil of werf” in veiligheid wilden stellen. Op hun vlucht er naar toe werden zij door het binnenstromende zeewater overvallen. Het is of Reygersberch vermanend zijn vinger opsteekt, als hij zegt dat de

Zeeuwen het verdriet en jammer van deze vloed en wel ter harte mogen nemen, „want hij spiegelt hem wel, die hem aen een ander spiegelt”.

Is er in 1533 door enkelen nog gedacht aan een terugkeer naar het vertrouwde eiland? We zouden het kunnen opmaken uit de inschrijving te Veere van Jan Willem Michielss. van Kortgene. Hij deed dit onder de voorwaarde „als andre Noordbevelanders te wete van den verbande van den twee jaeren”. Hoopte hij over twee jaar terug te kunnen keren? Er is niet bekend of men toen nog een poging gedaan heeft Noord-Beveland te herwinnen. Gezien het feit, dat die van Schouwen in 1539 een mogelijkheid zien hun bedreigde zuidoever te ontlasten, door de stroom op een of andere wijze over het verdronken land van Noord-Beveland te leiden,¹⁷⁾ had men de hoop op dijksherstel opgegeven. Het zou meer dan zestig jaren duren eer men plannen voor inpoldering ging maken. Gedurende die tijd hadden eb en vloed vrij spel, zodat de voor 1530 afgedamde vlieten en geulen, die nog als kreken aanwezig waren, van lieverlee hun oorspronkelijke loop hernamen (fig. 2, p. 33).

De zee had veel genomen maar begon ook weer te geven. Zij bracht slib mee en allengs groeiden schorren aan. Op deze schorren liet men schapen grazen. In 1549 is dan ook „van den binnendijcxlande” van Noord-Beveland voor de eerste maal pacht ontvangen. Het is Jacob Cats (1577-1660), o.a. bekend om zijn inpolderingen in westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen, die aanwassen als volgt beschrijft:

„Siet, aenwas is een dingh, dat sonder ons gevoelen
Komt stijgen uijt de see en aen den oever spoelen,
Al schijnt het eerst maer sant en niet dan enckel blick,
Het neemt gedurigh toe, en wert ten lesten slick.
En daerna wast' er gras; een stel van hondert schapen
Die kander naderhant haer noodigh voetsel raepen,
Totdat het op het lest verandert sijnen naem,
En even mettertijt tot dijcken is bequaem.”

Onder de sliblaag van Noord-Beveland lagen en liggen de fundamenten van gebouwen. Fundamenten, die nog steeds te weinig belangstelling hebben gekregen. Het enige monument op dit ogenblik, van voor de vloed van 1530, is de toren van Kortgene, dat wil zeggen dat de nieuwe toren om de oude is heengebouwd. Als men deze toren beklimt zal men dit alras ontdekken.

Het slib heeft er voor gezorgd dat Noord-Beveland tot een van de welvarendste landbouwstreken van Zeeland is gaan behoren. Om het land te bewerken moet dit bedijkt zijn. Om te bedijken moet men mensen hebben, die dit risico durven nemen. Want de omstandigheden voor Noord-Beveland waren in die tijd niet eenvoudig. Men moest als het ware in zee gaan inpolderen.

§ 4. DE GROOTSTE OVERWINNING OP HET WATER.

„Kielen, wielen, rand om 't land." Men heeft deze oude, nagenoeg geheel vergeten Zeeuwse spreuk wel eens doen slaan op zeevaart, landbouw en waterstaat.

„Dat zeevaart bloei, dat landbouw tier,
En dat de waterstaat bestendig,
Der stromen loop bedwinge en stier." 18)

Andere verklaringen worden gevonden in kiel of kil, dat is een geul of kreek en kan ook een moerassig stuk land betekenen. Wiel of weel, veel van deze watervlakten, ontstaan tengevolge van dijkdoorbraken, treffen wij in Zeeland achter de Zeeuwse dijken aan. En wat zou „rand om 't land" anders betekenen dan een dijk om een stuk grond..

Een meer technische gedachtengang zou kunnen zijn door bij kielen aan het kielspit te denken, dat men vroeger op de zate van de toekomstige dijk aanbracht. En bij wielen, aan de karren en kruiwagens, voorheen de meest gebruikte voertuigen bij dijksbouw, terwijl „rand om 't land" het uiteindelijke resultaat was van deze grondwerken.

Vandaag de dag zien we dat deze spreuk ook op Noord-Beveland van toepassing is geweest. Tot voor kort werd het voormalige eiland met zijn kostbare landbouwgronden beschermd door een ca 48 km lange zeekering. Deze zeekering, thans voor een groot deel binnen de afsluitdammen gelegen, was voorzien van een dijk- en oeververdedigingsstelsel, dat waterstaatkundig gezien en menselijkerwijs gesproken, de aanval der stormen en stromen kon trotseren, terwijl de natuurlijke afwatering aan redelijke eisen voldeed. Toch werden van tijd tot tijd bressen geslagen door de verraderlijke vallen, terwijl de stormvloed van 1953 ook aan Noord-Beveland grote schade toebracht. Het ontstaan van dit gebied, een complex van ongeveer 7600 ha van de meest vruchtbare landerijen in Nederland, die in tegenstelling tot vroeger, sterk mechanisch bewerkt worden en die zijn omgeven van een gordel van klei, basalt, beton en rijshout, vond zijn oorsprong in het jaar 1598.

In dat jaar werd namelijk de Oud Noord-Bevelandpolder bedijkt. Het is waarschijnlijk, dat men al een hele tijd eerder tot bedijking van een aantal schorren had kunnen overgaan. Toch is het niet moeilijk de reden van dit uitstel op te sporen. Geen ander geweest dan het Zeeuwse, had zo zwaar te lijden gehad van de stormvloed in de jaren 1530 tot 1570. Na 1570 werd het geteisterd door de oorlogshandelingen. Nemen we bijvoorbeeld Tholen, dit eiland was zowel door vriend als vijand afgestroopt.

**Oud Noord-
Beveland-
polder**

De belegering van Middelburg had zware offers van de landelijke bevolking gevraagd. Schouwen-Duiveland met Zierikzee ging nog in de jaren tachtig gebukt onder de zware lasten.

Kortom, men had zoveel werk om het hoofd boven water te houden, dat men eenvoudig niet aan inpoldering kon denken. Eerst in de beginjaren van negentig kwam een adempauze. Pas in 1592 denkt men aan inpoldering van een gedeelte van het verdrongen Noord-Beveland.¹⁹⁾ Men beraamt zelfs middelen om de killen en krekken in een staat te brengen die de begroeiing van de schorren en dus de landaanwinning bevordert.

Men behoeft zich niet te verbazen dat het Maria van Nassau was, die als zaakwaarneemster voor haar in Spanje gevangen broer Philips Willem optrad, om de zaak van de herindijking ter hand te nemen. Het huis Oranje kon namelijk rechten doen gelden op ruim 6000 gemeten van het voormalige eiland. Anna van Egmond, meestal Anna van Buren genoemd, de eerste vrouw van Willem van Oranje, had deze goederen bij haar huwelijk aangebracht. Dat men toch zijn rechten op deze voor het oog waardeloze, verdrongen gebieden stevig in handen hield, bleek bij een geschil in 1566. Toen beweerde nl. de rentmeester van Bewesten Schelde, dat de ambachten, die Philips Willem had geërfd van zijn moeder Anna van Egmond, aan koning Philips II vervallen waren, aangezien bepaalde formaliteiten niet waren vervuld. De zaakwaarnemer van Philips Willem gaf zich echter niet gewonnen. Trouwens de schorren brachten al geld op, want zij werden aan herders (stellenaars) verpacht, die hun schapen daarop lieten grazen, en bij stormweer en hoge vloedden een schuilplaats zochten op de talrijke voor een deel kunstmatige hoogten (stellen).

In juli en augustus 1593 verschenen dan op de schorren van Noord-Beveland de landmeters en kaartmakers Simon en Cornelis Jansz. om het te bedijken terrein in kaart te brengen. Zij kwamen aan 3844 roeden schor dat ter bedijking gereed lag, met aftrek van de slechte stukken en krekken kwam dit op 3770 gemeten (blooise maat).

Hieronder zijn enkele gegevens vermeld van vroegere gebruikte maten, het is een uittreksel uit een vergelijkingstafel van maten en gewichten van het Departement der Monden van de Schelde, met die van het Fransche Keizerrijk, vastgesteld te Middelburg 9 October 1812.

Na 1812 is daarin officieel geen wijziging gebracht.

1 Schouws gemet is 0,4167 ha,	1 Schouwse roede is 3,73 m
1 Bloois „ is 0,3924 ha,	1 Blooise „ is 3,62 m
1 Rijnlands „ is 0,4257 ha,	1 Rijnlandse „ is 3,77 m
1 Puts „ is 0,4968 ha,	1 Putse „ is 4,07 m.

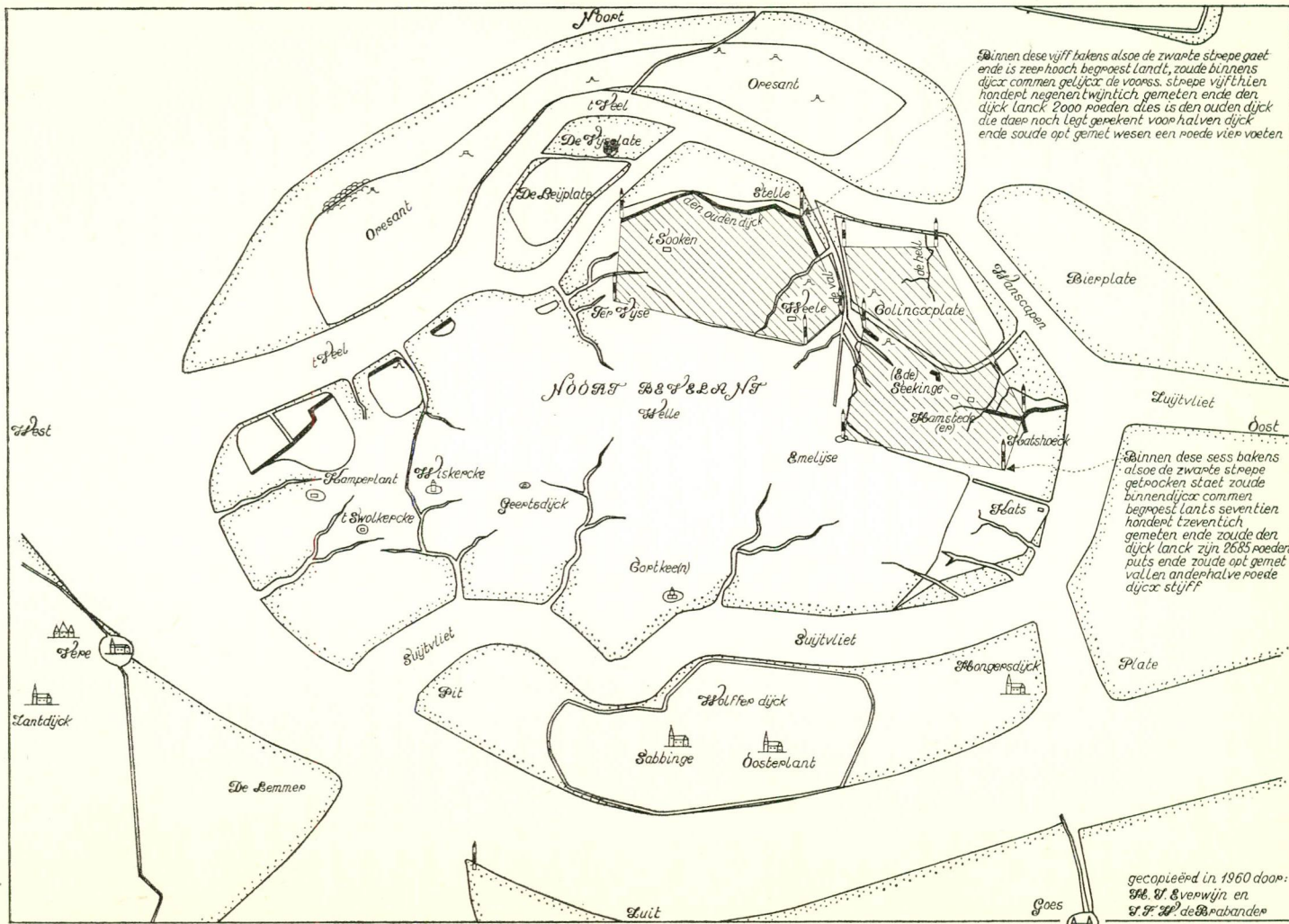

fig 3. Eerste bedijkingsplannen van Noord-Beveland voor 1593.

Alg. Rijksarchief, no 2798.

Een gemet is 300 vierkante roeden, een roede is 12 voeten en een voet is 12 duim. De Putse roede werd enkel gebruikt om dijkwerken te meten. Een morgen is 600 vierkante roeden. Praktisch is alleen de Schouwse een nu nog in Zeeland voorkomende maat.

Op een kaart van het onbedijkte Noord-Beveland, in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag, die abusievelijk in de 17e eeuw is gedateerd, komt een bedijkingsproject in twee gedeelten voor. Dit moet voor 1593 zijn geweest. Er wordt wel over afbakening gesproken, maar het is niet zeker of dit inderdaad het geval geweest is. Het Kleine Faal werd hier gedeeltelijk als scheiding tussen deze projecten aangegeven, zie fig. 3.

Eind 1593 en begin 1594 begonnen de onderhandelingen met de Staten van Zeeland, ten einde octrooi voor deze bedijking te krijgen. In de vergadering der Staten van 18 januari 1594 verscheen een drietal heren als gedeputeerden van de Jonkvr. van Oranje (Maria van Nassau), die een octrooi verzochten voor het bedijken van 3600 gemeten land. Zij vroegen vrijstelling van grond- en andere lasten voor 14 jaar, alsmede van de belasting op de eet- en drinkwaren voor de tijd van drie jaar. Verder verzocht men het recht om over het bedijkte land de jurisdictie of hoge heerlijkheid te mogen uitoefenen, wat zeggen wil dat door de ambachtsheren over alle zaken, tot die van halsmisdaden toe, recht gesproken kon worden.

Dat men zoveel noten op zijn zang had, had onder meer als reden, dat de dijkage in de mond van de Schelde, in open zee lag „op zeer heete stroomen ende getyden”. Verder kon men nog voor het feit komen te staan dat bedijkers, arbeiders en paarden in geval van een droge zomer in grote benauwdheid zouden geraken wegens gebrek aan zoet water. Hierdoor zou mogelijk het werk zo stagneren, dat het in de eerste zomer niet voltooid kon worden. Grote bezwaren kon ook gebrek aan huisvesting voor de toekomstige pachters van het land en van de landarbeiders opleveren, vooral in oogsttijd.

In een brief van Maria van Nassau van 11 maart 1594 aan de Staten, bedankte zij het college voor de bevordering van de zaak der bedijking, maar het kwam haar voor dat enige zwaarigheid gemaakt werd over het toestaan van de hoge heerlijkheid. Het is — zo schreef zij — altijd de bedoeling geweest aan de Staten de souvereiniteit van het te bedijken gebied te laten, het voorrecht zou zich beperken tot de nieuwe polder en niet over het gehele eiland, zoals de Staten meenden. Zij appelleerde op het gemoed der Staten door te wijzen op het feit dat het huis Oranje vele goederen verloren had in dienst van het land en beroofd was van kostbare sieraden, die het ten behoeve van den lande in hoogste nood vervreemd had. In mei van dat jaar kwam het octrooi af. Uit het besluit van 17 mei bleek, dat een groot deel van de Colijnsplaat mede ingedijkt

zou worden, die al meer dan een eeuw geleden ter bedijking was uitgegeven (1489), maar nooit tot uitvoering was gebracht. Vrijstelling van de grondlasten werd verleend voor 10 jaar, van de belasting op de hoornbeesten en bezaaide gemeten voor zeven jaar, ingaande met het eerste jaar van de bedijking, terwijl alleen de gevraagde vrijstelling op wijnen, bieren en alle andere middelen van consumptie in zijn geheel werd toegestaan. Over de hoge heerlijkheid werd met geen woord gerept. De vrijstellingen hebben de bedijkers niet kunnen bevredigen. Na het huwelijk van Maria van Nassau op 7 februari 1595 met graaf Philips van Hohenlohe, een veldoverste in dienst van de Staten-Generaal, probeerde men nogmaals de Staten te vermurwen. De graaf van Hohenlohe, die thans voor zijn vrouw en zwager optrad, schreef op 13 juli 1595, dat hij vernomen had dat de Staten van Zeeland de week daarop zouden vergaderen om te besluiten over de inpoldering.

Hij ook trachtte op het gemoed van de heren te werken door zich te beroepen op zijn langdurige diensten en stelde zich levenslang ter beschikking van de Staten. Het was vooral het punt van de hoge heerlijkheid waar het om ging, maar dit werd hem 10 augustus geweigerd. Gedachtig aan het woord dat de aanhouder wint, is het nog diverse malen geprobeerd. Hoewel Van Hohenlohe zijn eisen, wat de hoge heerlijkheid betrof, matigde en op de duur slechts enige voorrang boven de gewone ambachtsheren verlangde, werd hem ook dit laatste op 18 maart 1596 geweigerd. Wel kreeg hij dezelfde dag nog enige andere voordelen en door de resolutie van 5 april van dat jaar was het octrooi compleet. De bedijking kon dus een aanvang nemen.

Opnieuw werden in de zomer van 1596 de schorren opgemeten en men kwam tot de conclusie, dat wanneer men de dijk 300 putse roeden langer maakte dan in 1593 geprojecteerd was, men een winst aan grond had van 900 blooise gemeten. Verder was een van de zaken die nog geregeld diende te worden, de uitgifte of verkoop van een deel van de schorren en slikken aan de gegadigden voor deze bedijking. Bedongen werd, dat zij die in 1593 en 1594 bij de bedijking betrokken waren, met name Jhr. Johan van Matenesse, Johan van Oldenbarnevelt, ontvanger-generaal Philips Doublet, ontvanger Cornelis van Mierop, burgemeester Govert Brasser, Dirk Brasser, burgemeester Jacques van Borssele, die — behalve Oldenbarnevelt en Van Borssele met 71 gemeten — ieder een aandeel hadden van 75 gemeten, op hun eerste en voordeliger condities mochten bedijken. Zij betaalden dan ook geen 28 maar 25 gulden per gemet. Oldenbarnevelt en enkele van deze heren zijn bij meerdere bedijkingen betrokken, zo in de kop van Noord-Holland (1595) en bij Ooltgensplaat (1600). Op 11 maart 1597 volgde de goedkeuring van de verkoop door Philips Willem. Wanneer we de kaart met de be-

dijkingsprojecten van 1593 en 1596 bekijken (fig. 2, p. 33), vallen ons ettelijke stellen en vaten (drinkwaterputten) op.

Het opvallende hierbij of beter gezegd het logische is, dat een aantal boerderijen, waarschijnlijk de oudste hoeven in de polder, in de omgeving of op de plaats van deze stellen gebouwd zijn. De stellen waren namelijk de hoogste punten in het voormalige schorregebied en vormden veelal restanten van oude kerngebieden of oude vegetatievlakken. Zo ligt de boerderij Veldzicht ca 1 km zuidwest van het dorp Colijnsplaat ten westen van de Nieuwe weg op de voormalige „Oosthouck” en Landlust ca 2 km zuidwest van hetzelfde dorp ten noorden van de Zuid Lange weg op de voormalige stelle „Cleijenborch”. In de nabijheid van de hoeve Hoge Weide, ca 800 m zuidoost van Colijnsplaat ten oosten van de Molenweg lag de stelle „Cowecappien”. De stelle genaamd „Witte Keete” langs het Kleine Faal, lag in de buurt van de Rusthoeve, welke laatste ca 1100 m ten zuiden van Colijnsplaat ligt op de kruising van de Molenweg met de Noord Lange weg. De stelle „Jongendishouck” lag in de buurt van de tegenwoordige boerderij Landbouwlust, ca 2 km zuidoost van Colijnsplaat, ongeveer 200 m oostelijk van de Colijnsplaatse Groene weg. De „Jongendishouck” doet ons denken aan een gelijk-luidende naam langs de Walcherse noordzeekust, ca 4 km ten noordwesten van Vlissingen, waar het bekende recreatiegebied „Dishoek” in de gemeente Koudekerke ligt. Op Walcheren wordt deze naam afgeleid van een vroegere dijkshoek ter plaatse. Het blijft echter een vraag in hoeverre deze naamsafleiding voor de bedoelde stelle van Noord-Beveland is toe te passen. De stelle „Colinsplate” vertoont wat haar ligging betreft frappante overeenkomst met de tegenwoordige plaats van de korenmolen ten oosten van het dorp. Verder vinden we op de kaart in fig. 2, p. 33, de plaats van enige vroegere kerkdorpen aangegeven, b.v. Emelisse en het „Soecxse Kerckhoff” (Hoeke of Soeke), het laatste gelegen in het nu nog bekende geïnundeerde Wantjeskuip. De kuip werd genoemd naar J. Wante, een vroegere bewoner van een boerderij achter deze inlaag. Hij had de inlaag enige jaren in pacht.

Blijkens de tweede voorwaarden van uitgifte en verkoop van Noord-Beveland en Colijnsplaat nam men zich voor, Noord-Beveland in 1598 te bedijken, terwijl na de bedijking de grenzen van de ambachten vastgesteld zouden worden. Niemand had stemrecht of hij moest ingeland zijn met een halve kavel of tenminste 30 gemeten (art. 1). Het bestuur over de polder zou uitgeoefend worden voor een termijn van twee jaar (1598 en 1599), door een dijkgraaf en vijf gezworenen, ervaren in de materie van dijkage en daarin ook tamelijk wat land bezittend, alsmede door een penningmeester en een contraboekhouder. Zij werden aangesteld door de bedijkers. Dijkgraaf en gezworenen bedienden tevens

het ambt van schout en schepenen tot aan de tijd dat hierin voorzien zou worden (art. 2). Het onderhoud van de dijk, buitenbermen, rijsdammen, hoofden en al het andere onderhoud van het voorland kwam voor gemeenschappelijke rekening van bedijkers en ingelanden. Dijken wegsloten alsmede watergangen kwamen voor ieders rekening wat het onderhoud betrof (art. 3). Men oriënteerde zich wat de maat betrof op Zierikzee (art. 4), waarbij wij aanstippen dat toendertijd vele plaatsen hun eigen matenstelsel hadden. Verder zouden er een of meer sluizen gelegd worden, die zouden uitwateren door de buitendijkse schorren en slikken (art. 6). De ambachtsheren zouden van ieder honderd gemet, één gemet geven tot onderhoud van te bouwen kerken, de dienaars dezer kerken of de school. Dat gemet heette de Godsakker (art. 7). Op de duur waren alle beletselen opgeruimd om tot inpoldering over te gaan, behalve dan het grensgeschil met de ambachtsheren van Cats.

Hieraan werd door de overeenkomst van 9 september 1597 een einde gemaakt. Onbegrijpelijk was dit geschil niet, want door de inundatie was de toestand in 67 jaar zo aanmerkelijk gewijzigd, dat men er niet meer kon uitkomen. Men besloot na de bedijking, in tegenwoordigheid van partijen, een weg als grensscheiding aan te leggen, breed ca 24 voeten, waarvan de ene helft op het ambacht van Noord-Beveland en de andere helft op dat van Cats lag. Het is de tegenwoordige Katse Groene weg. De graaf van Hohenlohe bleek een vasthoudend man te zijn, want hij en de andere ambachtsheren vroegen nog eens uitbreiding van het octrooi en uitoefening van de criminele rechtspraak, minstens voor het jaar 1598. Nu men dan met maart 1598 — aldus een van de requesten — met de bedijking hoopte te beginnen, was het nodig om onregelmatigheden, die tot nadeel zouden strekken van de voortgang van het werk, te voorkomen. Beslist noodzakelijk was het daarom en de Staten stemden 28 oktober 1597 voor een jaar toe, volledige rechtspraak uit te oefenen.

Verzocht werd de reeds benoemde dijkgraaf en gezworenen als rechtscollege te laten fungeren. Dit alles om meerder autoriteit te hebben over de rabauwen, die onder de dijkwerkers en dergelijk soort arbeiders gemeenlijk gevonden werden. Uit andere bronnen is bekend dat de dijkwerkers nu bepaald geen lieve jongens waren. Ten aanzien van het verzoek om uitbreiding van het octrooi, dat verlenging van de termijn van de verschillende vrijstellingen van belastingen betrof, hielden de Staten het been stijf. De verzoekers moesten zich tevreden stellen met het gegeven octrooi.

Verjaar 1598 begon men te bedijken. De inpoldering moet spoedig verlopen zijn, want reeds 25 juni 1598 schreven dijkgraaf en gezworenen aan Philips van Hohenlohe, dat Godlof over enige dagen

het land is „geverscht” overmits, men het kleine Faal (of Valkreek) — de stroom die de Colijnsplaat scheidde van Noord-Beveland — binnendijks heeft gestopt en bekraagd. Na vaststelling van het wegenplan — aldus de brief — kan tot verkavelen worden overgegaan. De brief heeft een happy ending. Er zit gang in het werk door het mooie weer. We zijn bezig de diepte van het Faal te verminderen en met rijs over te gaan. Met hulp van God Almachtig zal de „dijckagie eerlanck buijten alle zwaricheijt ende perijckel (gevaar) wesen”.

Deze brief werd geschreven op het herenhuis. Dit was in het algemeen het eerste huis, dat ten behoeve van de bedijking gebouwd werd. Van hieruit werd het werk door dijkgraaf en gezworenen geregeld.

Helemaal zonder tegenslag is het ook weer niet gegaan, want men heeft van storm en hoge vloed en nog overlast ondervonden. Niettemin werden op 9 juli 1598 de landmeters Simon en Cornelis Janss. gemachtigd tot verdeling van de landen tussen Philips van Hohenlohe en de andere ambachtsheren, ook wel gemene of portionarisambachtsheren genoemd. Zoals gezegd hadden de stormvloed de grenzen van de ambachten uitgewist. Naast het Huis van Oranje, dat de meest aanzienlijke ambachtsgerechtigde was, waren er een aantal ambachtsheren, die recht konden doen gelden op bepaalde gedeelten waarvan de grenzen niet meer bekend waren. Deze snippers werden verenigd tot een ambachtsheerlijkheid, het gemeen of portionaris-ambacht. De totale oppervlakte van de nieuwe polder besloeg 4348 gemeten 206 roeden, waarvan aan Colijnsplaat ruim 535 en aan Cats ruim 539 gemeten toebehoorden. Van de overblijvende 3274 gemeten, aangegeven als de heerlijkheid Noord-Beveland, nam het gemeen ambacht ongeveer een kwart in beslag.

Bovengenoemde totale oppervlakte van ruim 4348 gemeten is gebaseerd op officiële gegevens.²⁰⁾ Deze oppervlakte blijkt evenwel ca 407 gemeten minder te zijn dan die vermeld op de kaart in fig. 2, p. 33, waar voor de totale oppervlakte 4755 gemeten en 200 roeden blooise maat aangegeven staat. De tegenwoordige omvang bedraagt kadastraal 1731 ha, terwijl ca 164 ha is geïnundeerd, zodat de polder bij bedijking ca 1895 ha groot zou zijn geweest, overeenkomende met ca 4820 blooise gemeten, hetgeen betekent dat de Oud Noord-Bevelandpolder bij bedijking 65 gemeten groter was dan de oppervlakte in fig. 2 aangegeven. De totale lengte van de zeedijk staat op dezelfde kaart aangeduid, als bedragend 4850 putse roeden, wat overeenstemt met de ca 20 km dijklengte bij de inpoldering.

De bedijking van de Oud-Noord-Bevelandpolder moet voor die tijd een groot waterbouwkundig werk zijn geweest. Wat de tegenwoordige oppervlakte betreft, kadastraal ca 1731 ha, behoort deze polder nog tot de acht grootste bedijkingen in de provincie Zeeland. Een lengte van

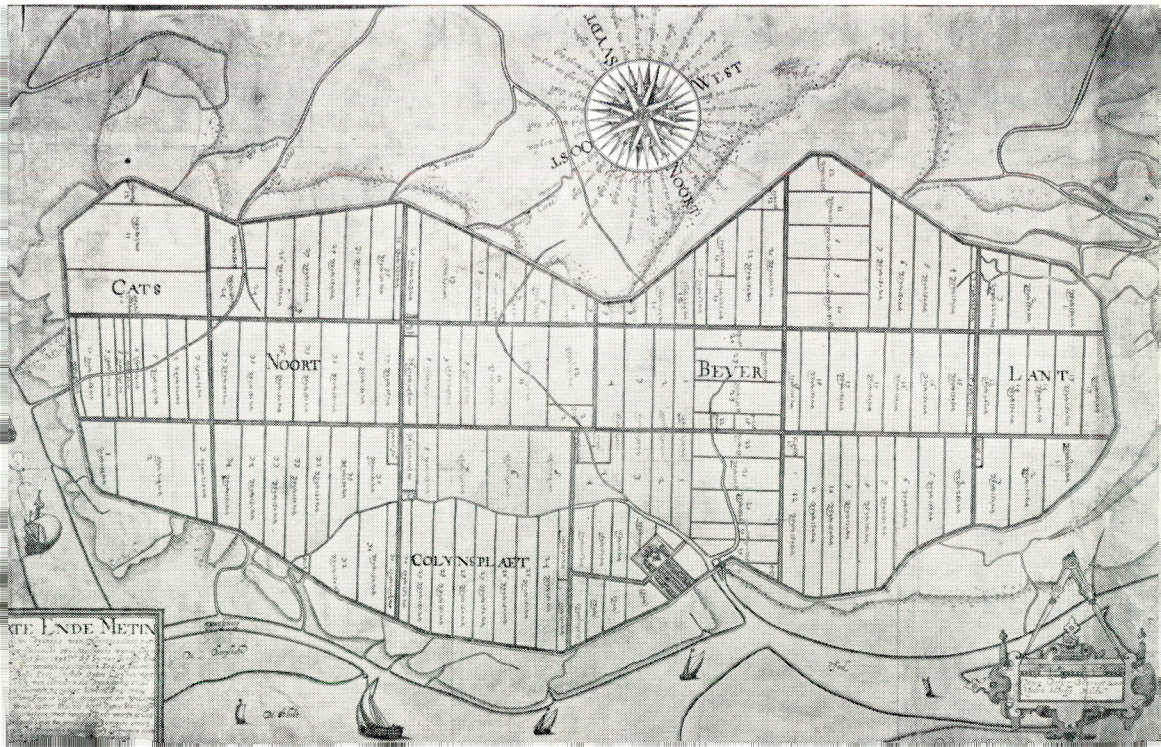

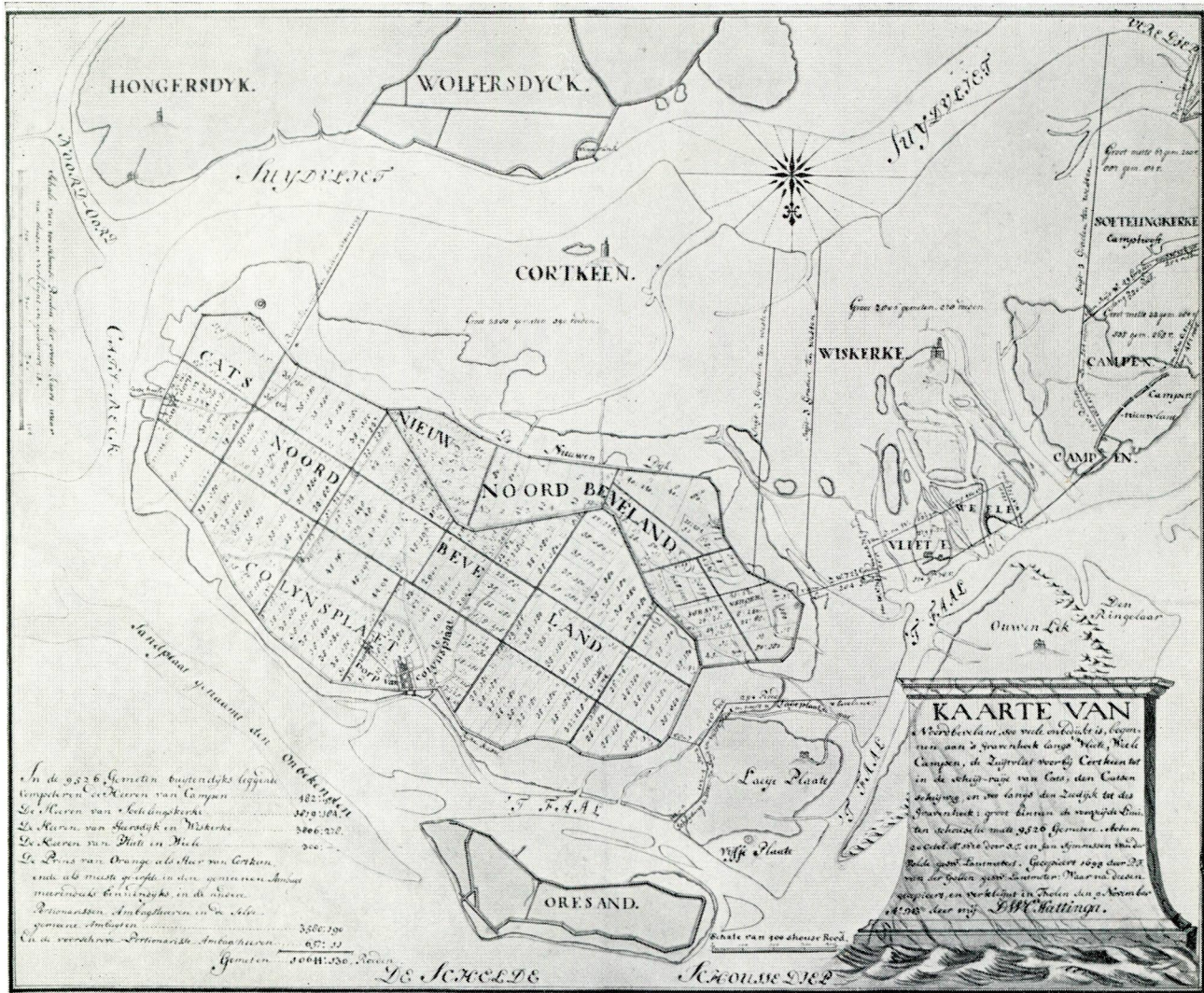
Alg. Rijksarchief, nr 2802

fig. 2. Noord-Beveland „drijvende” in 1597 met bedijkingsplannen van de Oud Noord-Bevelandpolder.

fig. 6. De eerste polderkaart - 1598 - van de in dat jaar bedijkte Oud Noord-Bevelandpolder.

Alg. Rijksarchief, nr 2803

bijna 20 km zeedijk moest worden aangelegd volgens een gemiddeld dwarsprofiel als in fig. 4 is aangegeven, hetgeen wil zeggen dat enkele honderdduizenden m³ klei, zand en zoden in enige maanden tijds moesten worden verzet.

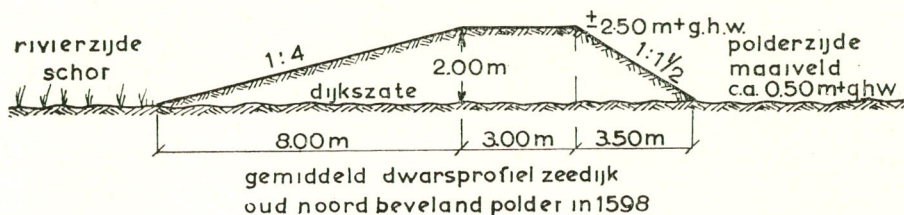
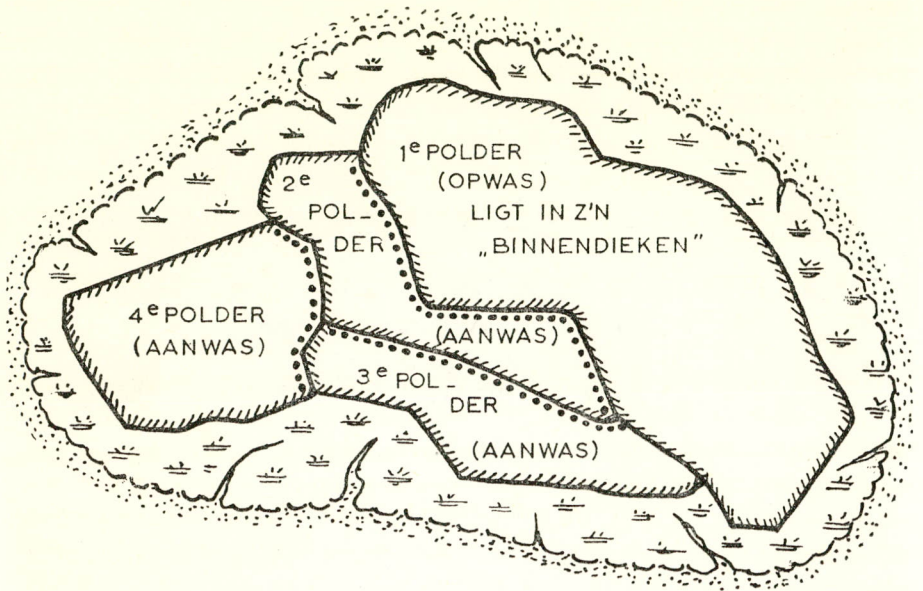

fig. 4.

Door middel van de tegenwoordige dijksbouwtechniek en met behulp van het hedendaagse moderne materieel als draglines, bulldozers, zandzuigers enz. van elke gewenste capaciteit zou zulk een inpoldering slechts kinderspel zijn geweest. Doch in de jaren negentig van de 16e eeuw, toen alle grondverzet nog moest geschieden per mand of kruiwagen, in een schorregebied zonder enige vaste verbinding met het nabij gelegen land en met huisvesting enz. zonder ook maar enig comfort, valt een dergelijk werk naar verhouding te vergelijken met omvangrijke grondwerken uit onze tijd.

De nieuwe polder werd, als zijnde de eerste in dit schorregebied, bij hoogwater rondom door het zeewater bespoeld. Het bewijs dat deze polder dus als „opwas” is bedijkt, is in het terrein terug te vinden. Overall aan de binnenzijde van de polder vindt men het steile binnentalud van de oorspronkelijke buitendijk of van de later gelegde inlaagdijken terug. Behalve bij deze polder is dit op Noord-Beveland alleen nog te constateren bij de hierna te behandelen Kamperlandpolder. Ter plaatse zegt men in zulke gevallen: „Deze polder ligt in zijn binnendieken”. Verder zijn alle andere nog aanwezige polders van Noord-Beveland ontstaan uit „aanwassen”, waarbij dus de binnenzijde van de polder wordt omzoomd deels door het flauwe binnentalud van de achterliggende polders en deels door het steilere binnentalud aan de nieuwe zeedijk. Ter verduidelijking vergelijke men fig. 5.

SCHETS VAN INPOLDERINGEN

 BINNENTALUD $\pm 1:1\frac{1}{2}$

 BUITENTALUD $\pm 1:4$
(LATER BINNENGEDIJKT)

fig. 5.

Wij hebben reeds gezegd, dat het tweede bedijingsplan is gevolgd, waarbij valt op te merken dat aan de noordzijde, ten westen van Colijnsplaat, over ca 3 km de restanten van de oude dijk op de vroegere dijkzate zijn gevolgd. De Colijnsplaat waarop ook een stelde van die naam lag, werd grotendeels binnengedijkt. Enkele geulen en krekens werden bij de inpoldering afgedamd. De uitwateringssluiss werd ongeveer 100 m ten westen van het sluitgat in het kleine Faal gebouwd, waar momenteel nog de tegenwoordige suatie plaats heeft. Ter plaatse wordt dit binnendijks gelegen water nog steeds „De Val” genoemd.

Het kleine Faal was dus binnengedijkt, maar ongehinderd stroomde tussen het eiland Orizand en de slikken van Noord-Beveland, thans voor een gedeelte bedijkt, het Faal of ook wel genoemd het Groote Faal. Dit vormde de scheiding tussen Zeeland Beoosten en Zeeland Bewesten Schelde. Op 16 september 1606 werd hierover in de vergadering van de Staten van Zeeland nog gediscussieerd.

Van sommige plaatsen van vroegere dorpen welke binnen de nieuwe

bedijking vielen is thans de ligging nog aan te wijzen, zoals Hoeke of Soeke, al eerder genoemd. Emelisse lag even ten zuidwesten van de Colijnsplaatse groene weg, waaraan de zuidoost lopende dijk van de Oud Noord-Bevelandpolder zijn naam te danken heeft (Emelissedijk).

De eerste kaart van de bedijkte Oud Noord-Bevelandpolder van 1598 in fig. 6, p. 33, laat de polder zien met prachtige rechthoekige kavels, terwijl het grondplan van het dorp Colijnsplaat daarop reeds is vastgesteld.²¹⁾ Merkwaardig is dat op de door de R.A.F. in 1944 genomen luchtfoto's, aanwezig bij de Stichting voor Bodemkartering te Wageningen, de oorspronkelijke verkaveling na bijna drie en een halve eeuw nog is na te gaan. Natuurlijk is in de loop van de tijd weer onderverkaveld, maar toch in regelmatige percelen. Een bewijs temeer dat men bij een goede eerste verkaveling prijs blijft stellen — zelfs bij versnippering — op percelen van regelmatige omvang. Niet alleen de verkaveling is in groot verband gezien, ook het wegennet mag er zijn. Een wegennet van ca 40 km werd in rechte tracé's aangelegd, waardoor de polder in rechthoekige of trapeziumvormige blokken werd verdeeld, waarvan de Noord Lange weg en de Zuid Lange weg, elk ter lengte van ca 7 km de polder in zuidoostelijke richting doorkruisen. Door afname aan de noordzijde van de polder zijn deze wegen elk met ca 1 km ingekort. Overigens zullen we deze wegen niet moeten voorstellen als de tegenwoordige, waar men over asfalt of klinkers voortsuist. Als er van enige verharding sprake was, dan was dat met puin, de rest bestond uit onverharde dreven of karresporen.

Ook voor verfraaiing van het landschap werd gezorgd, maar met andere motieven dan men tegenwoordig pleegt te doen. In 1599 werden op diverse plaatsen van Noord-Beveland doorn- en elzenbosjes geplant, „alles tot bergnisse van de patrijzen ende ander wilt”. Tevoren had men een aantal patrijzen laten vliegen. Ter bescherming van dit edel gevogelte plakte men biljetten aan waarin werd verboden patrijzen of ander wild te vangen of te krenken.

Hoe stond het er verder voor met de omgeving van de nieuwe polder? Aan de overzijde van het Faal lag het zoëven genoemde Orizand, een halvemaanvormig eiland dat in 1361 reeds ter bedijking is uitgegeven. Deze inpoldering is echter niet doorgegaan. In 1582 werd Orizand, waarop een aantal stellingen voorkomen, door Levinus Ruta in kaart gebracht, zie fig. 7. De „gorssingen” van heel het eiland werden verpacht voor negen jaar in vier percelen, die genoemd werden naar de stellingen van oost naar west; 't Vael en Rey(g)ershil, de Plate en 't Oosteynde, Meelblok (Middelblok) en de Hamel en het Ouweleck. Het eiland had in 1582 een wespentaille; omstreeks 1600 bestaat het uit twee delen,

Orizand-
polder

West-Orizand en Oost-Orizand, zie fig. 8. De scheiding was veroorzaakt door een doorbraak, die het gevolg was van het noordwaarts uitbochten van het Faal en zeer waarschijnlijk van een zuidwaarts gerichte stroomverlegging in de Oosterschelde die ook later voor de noordkust van Noord-Beveland nog funeste gevolgen zou hebben. Tussen de jaren 1400 en 1600 was nl. de stroom tussen Noord-Beveland en Schouwen kennelijk in hoofdzaak op de zuidelijke oever van Schouwen gericht, waar vele inlagen zijn gelegd en verdwenen. Tussen Westenschouwen en het havenhoofd van Zierikzee ontstond daardoor een inscharing van ca 4 km diep. Hier openbaarde zich hoe funest het steeds opnieuw terugtrekken op inlagen was. Reeds voor 1600 is blijkbaar een wijziging in het geulen- en platenstelsel opgetreden, want ook de noordelijke oever van het eiland Orizand kreeg het zwaar te verduren. Oorspronkelijk lag deze oever aan de bolle zijde van de riviergeul. Voor de niet vak-kundigen onder de lezers zij vermeld dat de aanval van de stroom altijd plaats heeft aan de holle oever van een rivier, terwijl tegelijkertijd de bolle oever meestal in aanzanding is. Nadat de inscharing van de zuidelijke Schouwenoever tot stilstand was gekomen, begon de ontwikkeling van een zuidelijke stroom die uiteindelijk resulteerde in de tegenwoordige Roompot, de meest zuidelijke geul in het westelijk deel van de Oosterschelde (fig. 9).

Omstreeks 1600 was Orizand dus gebroken zodat Oost-Orizand en West-Orizand waren ontstaan. In oktober 1600 kwam de landmeter Symon Janss. van Dordrecht en voer met de dijkgraaf van de nieuwe polder, Marinus Werckendet, en de rentmeester Pieter uyt Mattemburch, van Colijnsplaat naar (Oost) Orizand om de gorssinge op te meten.²²⁾ Symon Janss. mat met behulp van twee assistenten acht dagen en kreeg voor zijn werk 3 Karolus gulden en 10 schellingen daags. Aan het einde van het jaar hadden conferenties met de voornaamste eigenaren van Orizand plaats om de schorren nader te visiteren. Op 11 juni 1601 gingen o.a. de baljuw Lieven Werckendet en de rentmeester Cornelis Bartelss. en Mattemburch opnieuw Orizand inspecteren met het doel na te gaan of het voor bedijking geschikt was. Men kwam tot het besluit, wegens de oevervallen en afschuivingen, een flinke partij grond buiten de eventuele bedijking te laten. Nadat de schorren in kaart waren gebracht besloot men in 1602 tot bedijking over te gaan.

Op 12 en 14 november 1601 werd het octrooi tot bedijking aan graaf Philips van Hohenlohe uitgegeven. Tevens werd het te bedijken gebied tot ambachtsheerlijkheid verheven. Het grootste gedeelte van de Heerlijkheid stond op naam van graaf Philips van Hohenlohe. De ambachtsheren mochten schout en schepenen, alsmede dijkgraaf en gezworenen aanstellen en hadden het recht van lage en middelbare jurisdictie.

ORIZAND
IN 1582
door LEVINUS RUTA

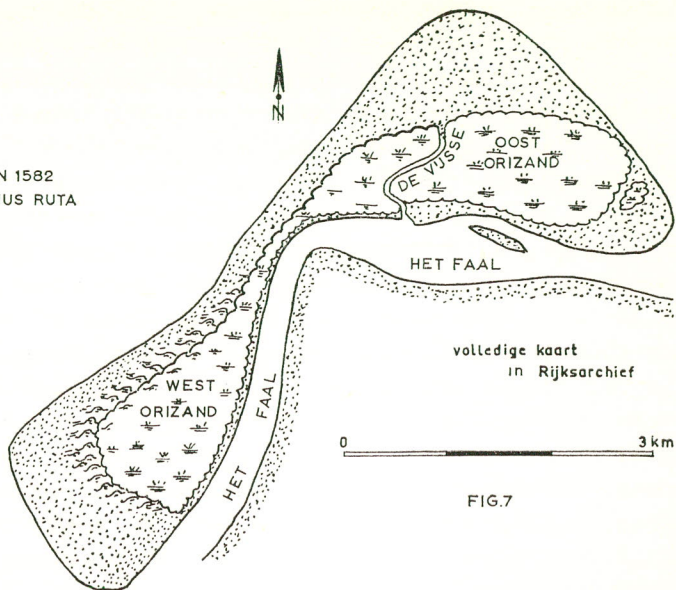

FIG.7

ORIZAND IN 1620
door
J. en F. S'JMONSZ
INDER VELDE

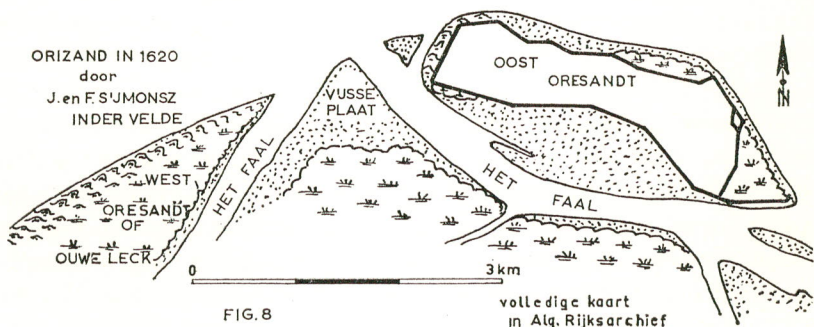

FIG.8

volledige kaart
in Alg. Rijksarchief

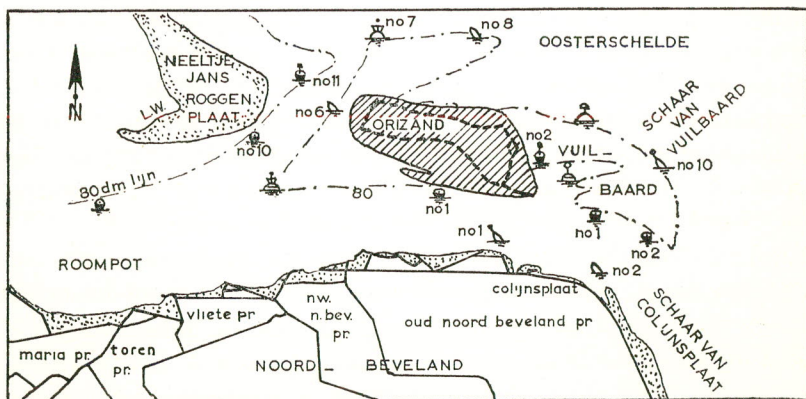

FIG.9 // VROEGERE PLAATS VAN ORIZAND OP DE KAART VAN 1660

0 5 km

Volgens de verkoopcondities waarop de schorren van Orizand door Hohenlohe en zijn echtgenote Maria van Nassau bedijkt en verkocht zouden worden, zou men in maart 1602 met de inpoldering beginnen. Over de dijkage zouden gesteld worden één dijkgraaf en drie gezworenen. De landen zouden de bedijkers aangemeten worden met de Zierikzeese maat, dat is met de bekende Schouwse roede. Verder volgens de gebruikelijke bepalingen, waarbij in art. 13 het delven van derrie (darink) of het moeren dat tot ontgroning van het land aanleiding kon geven, werd verboden. Op deze condities werden halve kavels (20 gemeten) verkocht d.d. 21 februari 1601 aan de volgende inwoners van Zierikzee: Jan Anthonisse de Jonge, tesorier van de stad, Nicolaes Cauwe, rekenmeester, en Jan Oortss, genoemd als dijkgraaf van Orizand, die anderhalve kavel kocht. Verder werden als kopers genoemd o.a. de jonkheren Jan en Philips van Steeland, alsmede de drossaard van St. Maartensdijk Laurens Plouch. Ingedijkt werden de twee oostelijke percelen, al eerder genoemd, terwijl het westeind van Orizand aan herders verpacht bleef. Tot schout van de nieuwe heerlijkheid zien we Hans van Damme benoemd.

Had men er op gerekend Orizand tot een welvarend dorp te maken? Het zou op een grote teleurstelling uitlopen. Reeds uit een rekening van 1609 blijkt, ²³⁾ dat dan op Orizand alleen de schout met twee arbeidersgezinnen wonen. De rest van de toch al weinige bewoners waren of gestorven of vertrokken. De schout en de arbeiders waren getuigen van de verwoestende werking van de stroomaanval. Had men in de beginjaren nog geprobeerd 't Faal af te dammen, het was op een fiasco uitgelopen. In het vijfde of zesde jaar na de bedijking was men genoodzaakt een grote inlaag te leggen. Ook de opbrengsten van de grond waren tegengevallen. Als de tekenen niet bedrogen, was de nieuwe polder tot de ondergang gedoemd.

Moeten we kort na de bedijking al van enig verlies verhalen, de Noord-Bevelandse schorren aan de west- en aan de zuidzijde groeiden dagelijks aan. Dit bracht zijn problemen mee, want de eigenaren die vroeger misschien op geen bedijking meer rekenden, zagen dit thans voor sommige hoog opgewassen gronden toch in het verschiet liggen. Geen wonder dat hier het probleem van de vroegere grenzen naar voren kwam. Hier kwam nog bij dat de ambachtsheren recht op de aanwassen hadden, in 1515 door de latere keizer Karel V tezamen met andere rechten nogmaals uitdrukkelijk vastgesteld. In 1602 dient er een zaak voor het Hof van Holland over de „scheiding en verdeling” van het schor Kampensnieuwland. ²⁴⁾ Als de grens tussen Oud Kampen en Kampensnieuwland werd „voor eeuwig” vastgesteld het daar nog liggende overblijfsel van de oude dijk (dijkstaal). De schorren en aan-

wassen noordwestwaarts zouden aan de heren van Kampensnieuwland blijven, terwijl de zuidoostwaarts gelegen schorren en aanwassen aan Oud Kampen toekwamen.

In dezelfde tijd gaan ook de schorren van de Laye en Vyseplaten een rol spelen. Deze komen toe aan de grafelijkheid van Zeeland. Wij zouden zeggen domeingronden van het rijk. Om de grenzen tussen deze domeinen en andere gerechtigden van de schorren in de omgeving goed vast te stellen, waren opmetingen en het zetten van grenspalen nodig.²⁵⁾ Als partijen zien we namens Zeeland, Guillaume de Berendregt als rentmeester-generaal van 's graven domeinen van Beoosten Schelde optreden, terwijl als gecommiteerden van de graaf van Hohenlohe de al eerder genoemde Laurens Plouch, de schout van Colijnsplaat Marinus Werckendet en rentmeester Pieter uyt Mattemburgh zijn aangewezen alsmede de jonkheren Hendrik van Wijngaarden, Wolfaart van Borssele en andere ambachtsheren in Noord-Beveland. Met zes eiken palen, van boven beslagen met ijzeren kruisbanden werden de grenzen afgebakend, op aanwijzing van een aantal herders van wie Lodewijk Jansse de schorren al veertig jaar begaan had. De herders zullen de stellen bewoond hebben, die op de kaart van 1582 van Orizand de Vyseplate, de Nieuwe en de Oude Werf van de Plate genoemd worden.

Deze „afpaling” gebeurde in de zomer van 1602, waarvan een acte en kaart is opgemaakt. De noodzaak van deze grensscheiding was daarom zo noodzakelijk omdat de kreek die de afscheiding vormde, bezig was te verlanden. Met andere woorden de verschillende schorren groeiden aan elkaar. Dat de schorren van de Laye en Vyseplaten aan de grafelijkheid behoorden, vindt zijn oorzaak in het feit dat zij als opwassen beschouwd werden. Opwassen kwamen van oude tijden af aan de graven van (Holland) en Zeeland toe als souverainen. De reden dat de rentmeester van Beoosten Schelde in dit gebied optrad, is waarschijnlijk hierin te vinden, dat de platen als opwassen in het Faal beschouwd werden en mitsdien behoorden tot het gebied Beoosten Schelde.

We hebben al meer dan eens over de herders of stellenaars gesproken, die op de uitgebreide schorren van het verdronken Noord-Bevelandse gebied hun schapen lieten grazen. Deze herders moesten bij kwaad weer altijd op hun hoede zijn. Tijdens de stormvloed van Pasen 1606, toen ook de polders rond Axel en de Oost-Hinkelpolder op Zuid-Beveland inundeerden, verdronken er op de schorren van 's Gravenhoek en Vliete en Weele honderden schapen. De vaten (drinkplaatsen) vloeiden in en werden door het zoute water bedorven. Grote schade ontstond er aan de dammen en werven (stellen).

Ten westen en noorden van de Oud Noord-Bevelandpolder heerste er in 1614 bedrijvigheid op de schorren. Wij zien dan als landmeters

aan het werk Cornelis Cornelisse Mulock, o.a. schepen van Zierikzee en dijkgraaf van de Bettewaerdepolder, een en ander in verband met bedijkingsplannen. Volgens overeenkomst zou Mulock een vijftal kaarten van de schorren maken, die aan de geïnteresseerden zouden worden uitgereikt, o.a. aan de rekenkamer van Zeeland en de rentmeester Berendregt. In totaal bleek het gebied ruim 1900 gemeten groot te zijn, waarvan 's Gravenhoek er 316 besloeg en de Laye- en Vyseplaten ruim 400 gemeten. 's Gravenhoek behoorde aan het Oranjehuis (Philips Willem), terwijl zoals gezegd, de Laye- en Vyseplaten aan de grafelijkheid van Zeeland toekwamen. Er bleek bij de vroegere „paalscheiding” van deze platen een abuis in het meten te hebben plaats gehad.

Voor een groot deel van de opgemeten schorren werd door de Staten van Zeeland op 17 september 1615 octrooi verleend. In hun verzoek om het octrooi vragen prins Philips Willem en andere ambachtsheren rekening te houden met de sobere en onvruchtbare jaren waarmee de Oud Noord-Bevelandpolder is gekweld. Inderdaad is het de eigenaren en pachters in de eerste jaren van deze polder niet voor de wind gegaan. Boxhorn vermeldt dit ook in zijn kroniek, „alsoo het landt queende”, en Hohenlohe schold de pachters hun pacht kwijt. We hebben hier waarschijnlijk met structuurbederf van de grond te maken. Of dit alles nog niet genoeg was, werd in die tijd het eiland ook geteisterd door de pest, waaraan velen stierven.

Nieuw
Noord-
Beveland-
polder

Keren wij terug naar de bedijkingsplannen van de Nieuw Noord-Bevelandpolder. In 1615 werden de condities van uitgifte en verkoop der schorren, die voor driekwart aan de prins toebehoorden, waarbij nog 's Gravenhoek kwam, vastgesteld. De condities van 1597 voor Oud Noord-Beveland zijn als model genomen met de noodzakelijke wijzigingen. De eerder genoemde Mulock kocht mede namens zijn geassocieerden 1000 gemeten van de slikken, toebehorend aan de prins van Oranje tegen 36 gulden per gemet op voorwaarde dat het gedeelte dat niet in de bedijking viel, gerestitueerd zou worden. Aangezien ruim 230 gemeten niet bedijkt werden, kon Mulock recht doen gelden op restitutie van een kleine 8300 gulden. Hij droeg zijn recht evenwel over aan François van Aerssen van Sommelsdijk.

De nieuwe polder, die in 1616 tot stand kwam, had een oppervlakte van 1140 gemeten en 86 roeden Schouwse maat, uitgezonderd krekken en wegen. Waarom waren de Laye- en Vyseplaten buiten de bedijking gebleven? Wij vermoeden dat de stroomaanval uit het noorden de indijking van deze platen minder aantrekkelijk maakte. In 1620 spreekt men al van de afbraak van de gorsen tegen het dorp Colijnsplaat. Even ten noordwesten van het dorp in een knik van de dijk had een stelle

„Rijckekasse” gelegen, te vinden ook op de kaart van Rute van 1582 tezamen met de westelijk daarvan gelegen stelle de „Achtercasse” geheten, of Achterwerf volgens de kaart van 1597. Zo wordt ons de plaats uit de rekening van 1620 duidelijk als er gesproken wordt over „de affbraecke van de gorssen omtrent de Rijcke-Casse ende tegens het dorp van Colijnsplate”.

* * *

§ 5. INTERMEZZO.

Hoewel de bedijkingsactiviteit tussen de jaren 1616-1640 stilstond, zijn we over de toestand van Noord-Beveland rond de jaren twintig van de 17de eeuw goed ingelicht. Twee landmeters uit Dordrecht, Jan en Frans Symonss. Indervelde, zijn met tussenpozen ruim een jaar bezig geweest de schorren en slikken van heel Noord-Beveland op te meten. Van 25 tot 29 juni 1619 werd er te Colijnsplaat druk geconfereerd, o.a. over het bevorderen van de besprekingen met de ambachtsheren tot het bepalen van de grenzen der diverse ambachtsheerlijkheden. De toenemende aanwas van schorren op het oude land, deed de noodzakelijkheid gevoelen de juiste grenzen van de verschillende — nog verdrinken — ambachten te kennen ter voorkoming van mogelijke verwickelingen en een eindeloze keten van processen.

Ter verkenning van het terrein maakte men eind juni 1619 weer gebruik van de hulp van stellenaars. Het waren de herders Marinis Coole Franssen en Cornelis Anthonissen, die volgens de gegeven last mede de gorsen van Weele en Vliete, Geersdijk en Wissenkerke hadden bezichtigd. De bovengenoemde landmeters zouden 26 juli 1619 te hunner instructie te Colijnsplaat zijn. De volgende dag gingen zij met de rentmeesters Matemburch en Clootwijck naar de nieuwe dijk van 's Gravenhoek om een begin met de meting te maken. Gedurende volgende maanden waren de landmeters druk aan het werk. In de maand september van 1619 vergaderden jonkheer Philips van Steeland en mr Pieter van Born, raden en gecommiteerden van prins Maurits, en de andere ambachtsheren van Noord-Beveland. Prins Maurits was de op 20 februari 1618 overleden Philips Willem als ambachtsheer opgevolgd. Men werd het over de verdeling van de ambachten eens en 13 september 1619 maakte men een akkoord, dat in april 1620 geratificeerd werd. Ondertekenaars: Prins Maurits, H. en Ph. van Tuyll van Serooskerken, H. van Wijngaerden, Gillis van Wissenkerke en mr J. Campe. In het najaar van 1619 en 1620 werd het meten en karteren van het eiland voortgezet. Het resultaat van deze werkzaamheden was het door de beide Indervelde's ondertekende „Verbaal van de raayinge, meetinge, limytscheidinge

ende het stellen van de scheidtpalen....." van de gorsen en slikken van Noord-Beveland en de daarbij behorende kaart (fig. 10, p. 34) waarop het eiland, bedijkt en onbedijkt, wordt weergegeven. We zijn dan in oktober 1620. Eerder, augustus 1619, was reeds een kaart van het onbedijkte gedeelte gemaakt.²⁶⁾

Laten wij aan de hand van de fraaie kaart van 1620, het Noord-Beveland van toen bekijken. Voor ons gevoel, omdat wij gewoon zijn kaarten te lezen waarop het noorden naar boven gericht is, staan de inschriften op deze kaart op hun kop. Een eigenaardigheid die we bij de kaartmakers van die tijd meer tegenkomen. Wij beginnen nu in het noorden en zien het bedijkte stuk van Orizand of Oresand, zoals het daar genoemd wordt. Het zag er met dit eilandje maar bedenkelijk uit. De stroomaanval had dusdanig huisgehouden, dat van inlaag op inlaag teruggetrokken moest worden.

Het was in deze jaren dat weer een inlaag inbrak, die werd gerepareerd in de hoop dat deze het zou houden, ja voor hoe lang? („dwelck daernaer wat is gerepareert op hoope tot behout tot tegenstijts als wanneer nootelijck wederom eene nieuwe inlaege sal moeten geschieden apparent met uutslaen van eene hoeve ende lants andere personen aengaende"). Het westelijk gedeelte van het oude Orizand — Ouweleck — lag nog beschermd door een duinenrij. Ten westen daarvan lag de plaat: Den Ryngelaer (Den Ringelaar). De Vysseplaat was niet meer begroeid en alleen nog maar een zandplaat. We hebben reeds de aanval genoemd op de dijk ten westen van Colijnsplaat. Altemaal tekenen die weinig goeds voorspelden.

Aan de westzijde van het bedijkte land groeiden de schorren gestaag aan. Het gebied van Wissenkerke vertoonde al hele partijen schor die voor bedijking in aanmerking zouden komen, alleen werd het terrein nog door teveel krekten doorsneden. Aan de zuidrand van deze schorren stond het overblijfsel van de toren van Wissenkerke. Gescheiden door een diepe kreek lagen ten westen van Wissenkerke de schorren van Campen, een homogener gebied, waarop men duidelijk — men raadplege de kaart — de oude dijk van 1530 ziet liggen. Aan de zuidoostelijke zijde van het ambacht Wissenkerke stond de intact gebleven toren van Kortgene in een slikkengebied, waar eb en vloed nog vrij spel hadden.

Tijdens de opmetingswerkzaamheden van 1620 visiteerde men reeds enige krekten „om dezelve te overdammen ofte craegen". Men stelde voor memorie dat het goed, ja nodig was, bij Wissenkerke enige krekten te kragen.²⁷⁾ Enig profijt trokken de ambachtsheren van Wissenkerke en Campen wel van hun schorren. In de voorwaarden van verpachting van 1629 voor de tijd van zeven jaar, wordt vermeld, dat de grenzen moesten worden aangehouden zoals die in 1619 en 1620 „gepaald" waren.

De herder moest de werven, vaten en dammen onderhouden in de staat zoals die zich bevonden bij de aanvang van de pacht.

Toen men aan het einde van de jaren dertig van de 17de eeuw plannen beraamde om schorren aan de westzijde van de Oud en Nieuw Noord-Bevelandpolder te bedijken, moest men tegelijk aan de noordzijde het eerste blijvende verlies boeken. De toestand van Orizand was in 1634 zo, dat men dacht dat de polder over drie of vier jaar niet meer in „essie off weesen” zou zijn, „vermits den grooten ende harden affbraecke int noorden tegens den haeven van Zierikzee”. Op 11 november — St. Maartensdag — 1639 inundeerde de polder en ofschoon pogingen werden gedaan hem te „herverssen”, kwam het zover niet.

De plaats van Orizand op de tegenwoordige kaart is aangegeven in fig. 9. Het vormt nu een deel van de zandplaat Vuilbaard in de Oosterschelde en wordt ongeveer omsloten door de 80 dm dieptelijn.

* * *

§ 6. NOORD-BEVELAND IN DE GOUDEN EEUW

In 1638 waren er weer landmeters op de schorren aan het werk. Men zette raaien uit voor het dijkstracé van de toekomstige Frederikspolder. Er kwamen twee projecten ter tafel, één van A. Verburgh en het andere van Johan en Franchois Indervelde tezamen met Jacob en Franchois van Bockhoven. Het ging om ca 1300 Schouwse gemeten. Het laatste project kwam volgens een raming in december 1638 op een bedrag van 97051 gulden. Op 26 februari 1639, met een aanvulling op 22 maart van hetzelfde jaar, werd aan Frederik Hendrik voor deze bedijking octrooi verleend.²⁸⁾

In 1640 werden contracten tussen Frederik Hendrik en andere heren over gemeenschappelijke inpoldering opgemaakt. Het ging om gebruik van de gronden voor de tijd van tien jaar. Een van de deelnemers was Johan de Knuyt, vertegenwoordiger van de Eerste Edele (Frederik Hendrik) in Zeeland. De andere heren zijn J. van Berchem, C. Tenijs, Joh. Huysen, Christiaan de Cupere, P. van der Burght, Jaspar van Clootwijk en Cr. de Roo. April 1640 begon men met de werkzaamheden.

Wij vonden in het doopboek van Colijnsplaat nog de doop vermeld op 29 juli 1640 van een zoon van Thomas Simonss. Engelschman, „dijckende in de nieuwe dijckagie van Frederikspolder” en Maycken Arents. Gezien zijn naam kan de vader inderdaad een Engelsman geweest zijn. De naam van het kind, Frederick, doet vermoeden dat hij genoemd is naar de polder, die zijn naam weer aan Frederik Hendrik, prins van Oranje, dankte. De zuidelijke dijk van de Frederikspolder heet nu nog Prinsendijk.

Toen de dijk min of meer op hoogte was, kwam de zomervloed van 3 en 4 augustus 1640 het werk bederven. De dijk brak door en grote stukken met de sluis spoelden weg. Om het leven te redden moesten de dijkwerkers het werk haastig verlaten. Zo spoedig mogelijk werd contact opgenomen met de opperdijkgraaf van Schouwen, mr. Christiaan de Vager, alsmede met Constant Janssen, commies te Westkapelle en Maerten Symons., commies van de Westwatering op Walcheren. Men ging na „hoe men best naer soo swaren ongeluck ende onverwachten verloop de saecken proffijtelijcx soude kunnen redresseren”. Aangezien het seizoen te ver verstreken was, besloot men half augustus de overgebleven, weinig beschadigde, dijksgedeelten goed te versterken om het volgende jaar weer te beginnen. Men probeerde bij de Staten van Zeeland verlenging en verdubbeling van de vrijstellingen van belasting te krijgen, tezamen met de ingelanden van Tolsende op Zuid-Beveland, omdat ook deze dijkage verongelukt was. Op 10 augustus 1641 kwam eindelijk een gunstige beslissing af, maar toen was het voornaamste werk achter de rug. Reeds op 20 juni had men de raden van Zijne Hoogheid verzocht het werk te komen opnemen. De verkaveling kon dan ook gebeuren. Elke kavel werd op 88 gemeten gesteld en men besliste, de polder in 1642 „int saet” te brengen. In verband met het inbreken van het vorig jaar had de prins uit speciale gunst en ter aanmoediging, aan de bedijkers nog enige faciliteiten gegeven nopens het gebruik van de te bedijken landen.

Onder de dijkwerkers die zich met het bekrammen van de nieuwe dijk bezig hielden, treffen we ook Brabanders en Walen aan. Met de zoetelaars werd een akkoord gemaakt over de levering van brood, boter, kaas, spek, bier, „als andere soetelingen” aan de dijkwerkers. Op 11 februari 1642 werd een instructie voor dijkgraaf en gezworenen vastgesteld. Tot dijkgraaf werd gekozen, beter gezegd herkozen, Andries de Munter, tot penningmeester en gezworene de rentmeester Clootwijck. Dezelfde dag werd tevens besloten dijkgraaf en gezworenen te machtigen tot besteding over te gaan van het scheuren en ploegen van het land aan de meest bekwame inwoners van het eiland voor een som die 5 à 6 schellingen per gemet „op ider veure” niet te boven ging.

Wissen-
kerke-
polder

In augustus en september 1645 was men aan het meten op het terrein van de toekomstige Wissenkerkepolder. Wij ontmoeten hier de landmeters Johan Indervelde en A. Verburgh. Rond het midden van de eeuw vroegen de ambachtsheren van Geersdijk en Wissenkerke en de heren van het Portionarissenambacht octrooi aan „ter bedijkinghe van seeckere Parthije Gorssingen”, gelegen aan de Frederikspolder en die van Nieuw

Noord-Beveland, een partij met een oppervlakte van ongeveer 1600 gemeten. In het octrooi dat 10 juni 1651 door de Staten van Zeeland verleend werd, werd rekening gehouden met het feit dat deze bedijking niet zonder grote kosten zou kunnen geschieden „alsoe den dijk aldaer kostelick, swaer en groot sal vallen ende extraordinaris moeten werden versien, oock door de diepe en breede kreecken, daarvan eenige 16, 17, 18 à 19 voeten diep zijn beneden het meyland”. De bedijkers kregen ook weer de gebruikelijke vrijstellingen van belastingen; zij dienden op ieder honderd gemet één gemet vrij te houden van lasten „ten behouwe van den Godtsdienst en andere kerckelicke lasten”. De nieuwe polder, die aan drie zijden in het water kwam te liggen, behoorde voorzien te worden van een vaste dijk „bestant tot eene bequame zeeweere”, waarover drie dijkgraven of andere gequalificeerde personen hun advies moesten uitbrengen. Binnen het jaar na de bedijking diende een kaart, vervaardigd door twee beëdigde landmeters, en een overloper (een soort kadastraal register) ingeleverd te worden bij de Rekenkamer van Zeeland, die de financiële touwtjes in handen had en er voor zorgde, dat de belastingen binnenkwamen en verantwoord werden.

Met dit octrooi in de hand konden de ambachtsheren de bedijking gaan uitvoeren. In de „Herberge van de Hooge Deure” op de Markt te Middelburg kwamen op 11 november 1651 de eigenaars der schorren bijeen om de voorwaarden vast te stellen waarop in het aanstaande jaar deze schorren „tot eenen vasten coorenlande” dienden gebracht te worden. Behalve het Oranjehuis namen o.a. bekende Zeeuwse families aan de bedijking deel: Campe, Van Tuyll van Serooskerken, Reigersberg, Van de Perre en Van Vrijberghe, die gezamenlijk de ambachtsheerlijke rechten over dit gebied uitoefenden.²⁹⁾

De directie en administratie van de nieuwe bedijking werd in handen gelegd van een dijkgraaf, vier gezworenen, een penningmeester, twee landmeters, een bode en twee hellebaardiers benevens enige commissarissen. Niemand bezat stemrecht dan die tenminste 25 gemeten land in deze dijkage bezat. Het onderhoud van de dijk en buitenbermen, alsmede van alle buitendijkse werken als hoofden, „duyckeldammen”, enz. kwam voor gemene rekening. Het effenen en onderhouden van binnenbermen en wegen en het zuiveren en herdelven van de watergangen kwam voor rekening van ieder „zoo verre elk lant is streckende”. Dijkgraaf en gezworenen hadden het toezicht op het onderhoud. Wanneer door stroomaanval — „’t welk Godt behoede” — tot het behoud van de polder inlaagdijken dienden gelegd te worden, werd het land waarover de inlagen zouden komen, getaxeerd door dijkgraaf en gezworenen. Op de meest geschikte plaats zou een zeesluis gelegd worden, waarvan het onderhoud „eeuwig” voor gemene rekening zou blijven. De zeesluis

werd uiteindelijk gebouwd even ten westen van het dorp Wissenkerke. Zonder toestemming van dijkgraaf en gezworenen mochten geen gebouwen op de dijk geplaatst worden. Voorts werd geconditioneerd dat aan het einde van de eerste drie jaren (na de bedijking) door de ingelanden gekozen zullen worden drie neutrale personen, door wie „naar gelegentheid van zaeken” de dijk zal worden verkaveld. Iedere pachter zal dan bij zijn land of woning tot veiligheid van de polder zijn aangekavelde dijk onderhouden „ende dit alles van dry jaren tot dry jaren”. Diegenen van de ambachtsheren die nog iets ten achter waren in de contributie sinds 1635 tot verbetering van de schorren en het stoppen van krekens, mochten niet aan de bedijking deelnemen voor aler zij de achterstallige penningen gefourneerd hadden.

Het definitieve bestuur van de polder bestond uit een met de meeste stemmen gekozen dijkgraaf, drie gezworenen en een secretaris of penningmeester. Dijkgraaf en gezworenen oefenden in de eerste jaren de lage rechtspraak uit, alsmede het bestuur. Voor hen werden allerlei akten verleden, totdat 30 april 1658 in hun plaats een afzonderlijk college van schout en schepenen werd ingesteld. Op de bedijkingskaart van 1652 door A. Verburgh en A. D. Kane is het grondplan van het dorp reeds aangegeven, zie fig. 11, p. 51. De verkaveling van de polder vindt men op deze kaart terug, die op luchtfoto's nog goed is na te gaan. De polder, die uiteindelijk een schotbare oppervlakte had van omstreeks 1400 Schouwse gemeten, werd doorsneden door enige grote krekens, waarvan de voornaamste wel het „Boogaertschaer” was, later Bokkegat genoemd. Dit Bokkegat is het overblijfsel van het vroegere Wijtvliet. Een kreek liep ten westen van het dorp uit op de dijk in de nabijheid van de zee-sluis. Ten noorden van het dorp langs de westelijke dijk van de latere Vlietepolder lag de haven van Wissenkerke.

Oud
's Graven-
hoekpolder

Het Boogaertschaer mondde uit in het Faal, al eerder genoemd. Deze oude grensstroom kronkelde zich langs slikken en schorren. Schorren die men bedijken wilde, hoewel er tekenen genoeg waren dat de stroomaanval uit het noorden steeds krachtiger werd. In 1616 waren de Laye en Vyseplaten buiten de bedijking gebleven, maar de landhonger was zo groot, dat men er in 1656 aan dacht deze platen te bedijken. Althans op 28 april 1656 besloten de Staten van Zeeland machtiging te verlenen de schorren aan de meestbiedende te verkopen, terwijl op 13 december van dat jaar „de heeren van den Raade” gemachtigd werden een advies op te stellen tot bedijking van deze platen. Eigenlijk is het meervoud overbodig, want van de Vyseplaat was zo goed als niets meer over. Toch werden in 1657 de schorren onder de naam 's Gravenhoekpolder bedijkt, ook wel Plaetpolder genoemd. In maart van dat jaar werd er

nog gedelibereerd over een suggestie van de heren van Zierikzee, de schorren òf als een domein voor het land te behouden òf in erfpacht of admodiatie (gebruik) uit te geven. De Staten van Zeeland besloten evenwel tot verkoping over te gaan.³⁰⁾ Op 11 juli 1662 werd aan Sebastiaan Anemaet en Jacob Tielen, kopers en bedijkers van de polder, vrijstelling van belastingen verleend.

Het was betrekkelijk een klein poldertje, 464 gemeten groot. De omtrek van de nieuwe polder bedroeg ca 5¼ km, waarvan ca 3¼ km waterkerend was. Een blik op de kaart van 1662/3 (fig. 12, p. 52) laat de bedijkte polder zien, met ten westen daarvan het bedijkingsproject van „West Orisande geseght Oude Leck”. Ten noorden vindt men „Het Vael ofte Ouden Roompot”. Eigenlijk is West-Orizand maar een schamel restje van het vroegere Orizand. We weten dat dit eiland vroeger aan de westzijde duinen had. Op genoemde kaart zien wij de restanten hiervan. Een grote stelberg in de noordwesthoek van de Ouweleckpolder droeg de naam Colestellewerff met ten noorden ervan de „Nieuwe Vate”. Behalve om het bedijkingsproject groot 500 Schouwse gemeten weer te geven, diende de kaart ook om de grenzen tussen de ambachten vast te leggen, wat men al in 1647 had gedaan op basis van de overeenkomst van 1619/20, maar later waren de grenspalen door ijsgang en opwassen in het Faal verdwenen. In 1659 werd daarom een kaart gemaakt van de grenzen der domeinen van de prins van Oranje in dit gebied.

Op 4 juni 1665 werd voor de polder Ouweleck of Westorisande octrooi tot bedijking verleend. Wat nog niet gebeurd was, de dijkgraaf Sebastiaan Anemaet, dezelfde die wij, met Jacob Tielen, als bedijker van de 's Gravenhoekpolder tegenkomen, was al met het inpolderen begonnen. De werken waren 28 maart besteed en begin mei ter hand genomen. Hoewel Anemaet zich excuseerde, werd hij door de Staten op de vingers getikt. Ook bij deze bedijking kwam weer de kwestie van het Faal of de oude rivier de Schelde naar voren als de grens tussen de hoofdkwartieren Bewesten en Beoosten Schelde. De polder, ruim 468 gemeten, was maar iets groter dan 's Gravenhoek.

Omdat we deze polders in samenhang behandeld hebben, zijn we het feit van de bedijking van de Kamperlandpolder in 1658 gepasseerd. Aan de ambachtsheren van Geersdijk, Wissenkerke, Oud en Nieuw Kampen werd 13 december 1656 octrooi verleend voor het bedijken van een complex schorren, groot 510 gemeten, 133 roeden (217 ha). Tussen de Wissenkerke- en Kamperlandpolder lag een grote kreek, die thans nog duidelijk te zien is. De nieuwe polder vormt de kern van het westelijk

deel van Noord-Beveland, waaromheen zich na verloop van bijna twee eeuwen een dozijn polders heeft gevormd, waarvan de Spieringpolder van 1856 de jongste inpoldering is.

Oud
Kortgene-
polder

Van het ambachtsheerlijk gebied van de Oranje's kwam steeds meer boven water. Zoveel zelfs dat tegen de Frederikspolder in 1667 de Oud-Kortgenepolder kon bedijkt worden. Het octrooi was gedateerd op 10 maart van hetzelfde jaar. Het hele gebied van de polder, groot 276 ha, behoorde tot de heerlijkheid Kortgene, waarvan Willem III, de latere Engelse koning, heer was. In 1670 schonk hij de heerlijkheid aan Willem Adriaan, heer van Odijk, die door keizer Leopold I van Duitschland op 24 april 1679 tot erfelijk rijksgraaf werd verheven. Willem Adriaan was de kleinzoon van prins Maurits uit diens verbintenis met Margaretha van Mechelen. De nieuwe heer van Kortgene — Odijk werd hij meestal genoemd — was een man die in zijn jonge jaren, volgens Nagtglas, een zeer loszinnig leven in Parijs had geleid. Hij huwde de Zeeuwse Elisabeth van der Nisse, een zeer gefortuneerde vrouw. Eenmaal in Zeeland verwierf hij zich, vooral door zijn functie als vertegenwoordiger van de Eerste Eedele in Zeeland, grote invloed. Hij was een man die veel geld nodig had en zich voor zijn steun goed liet betalen. Een van zijn vele bijnamen, die hem door zijn vijanden werden gegeven, was Spillebeen.

Geersdijk-
polder

Intussen hadden dammen, aangelegd tussen de Wissenkerke- en Kamperlandpolder hun werk goed gedaan. Behalve als verbinding hadden zij ten doel de aanslibbing te bevorderen. De aanslibbing was van dien aard, dat men hier in 1668 een zeedijk kon leggen, die de noordelijke dijk van de Geersdijkpolder vormde. Achter deze dijk in de meest noordelijke hoek van de nieuwe polder stond nog de ruïne van de toren van het oude Wissenkerke (dit dorp lag dus zuidelijker dan het nieuwe). Deze vervallen toren noemde men de Plompe of Kamperlandse toren. Het overblijfsel is na 1755 opgeruimd, omdat het wegens afbrokkelen gevaar opleverde voor de bewoners van de Torenhoeve. Het moet nog een flink gevaarte geweest zijn, want we lezen in een request van de eigenaar der hoeve, dat het een oude, zware en zeer bouwvallige toren was, waarvan kort geleden een stuk van een pilaar was afgevallen ter lengte van circa 20 voet en bijna 2 voet breed. Achter de hoeve staat nog steeds de steen, door ambachtsheren in 1774 daar gezet om de plaats van de oude toren aan te geven. Op de steen, die beschadigd is, heeft gestaan: „Hier is het middelpunt van oud-Wissenkerke”, met de jaartallen van de overstromingen, zie fig. 13, p. 51.

Alg. Rijksarchief, nr 2813

fig. 11. Kaart van de Wissenkerkepolder in 1652 door A. Verburgh en A. D. Kane.

fig. 13.

Middelpunt van
het oude Wissenkerke
bij de Torenhoeve.

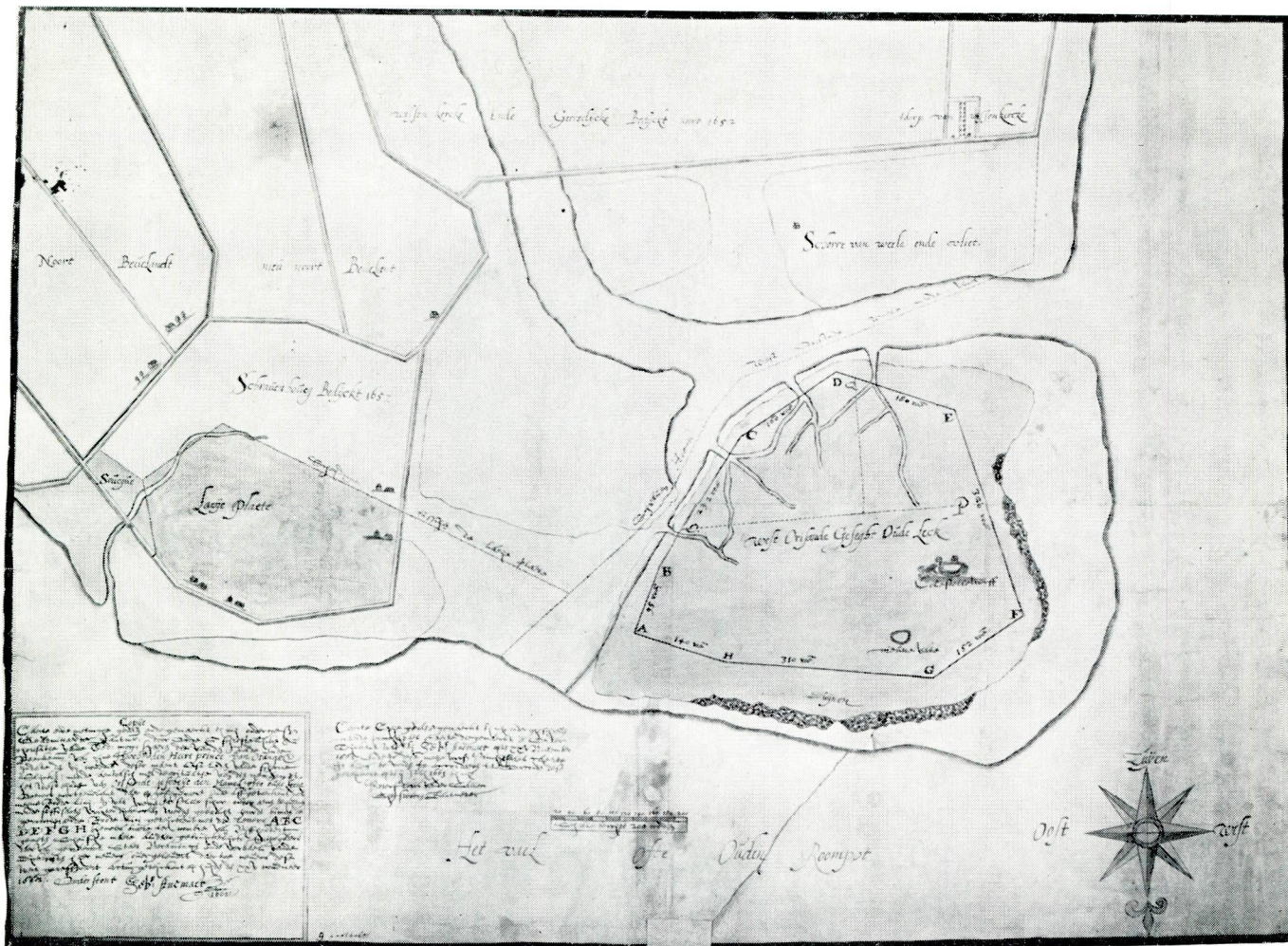

fig. 12. Noordkust van Noord-Beveland in 1662/63, met bedijkingsproject van de Ouweleckpolder.

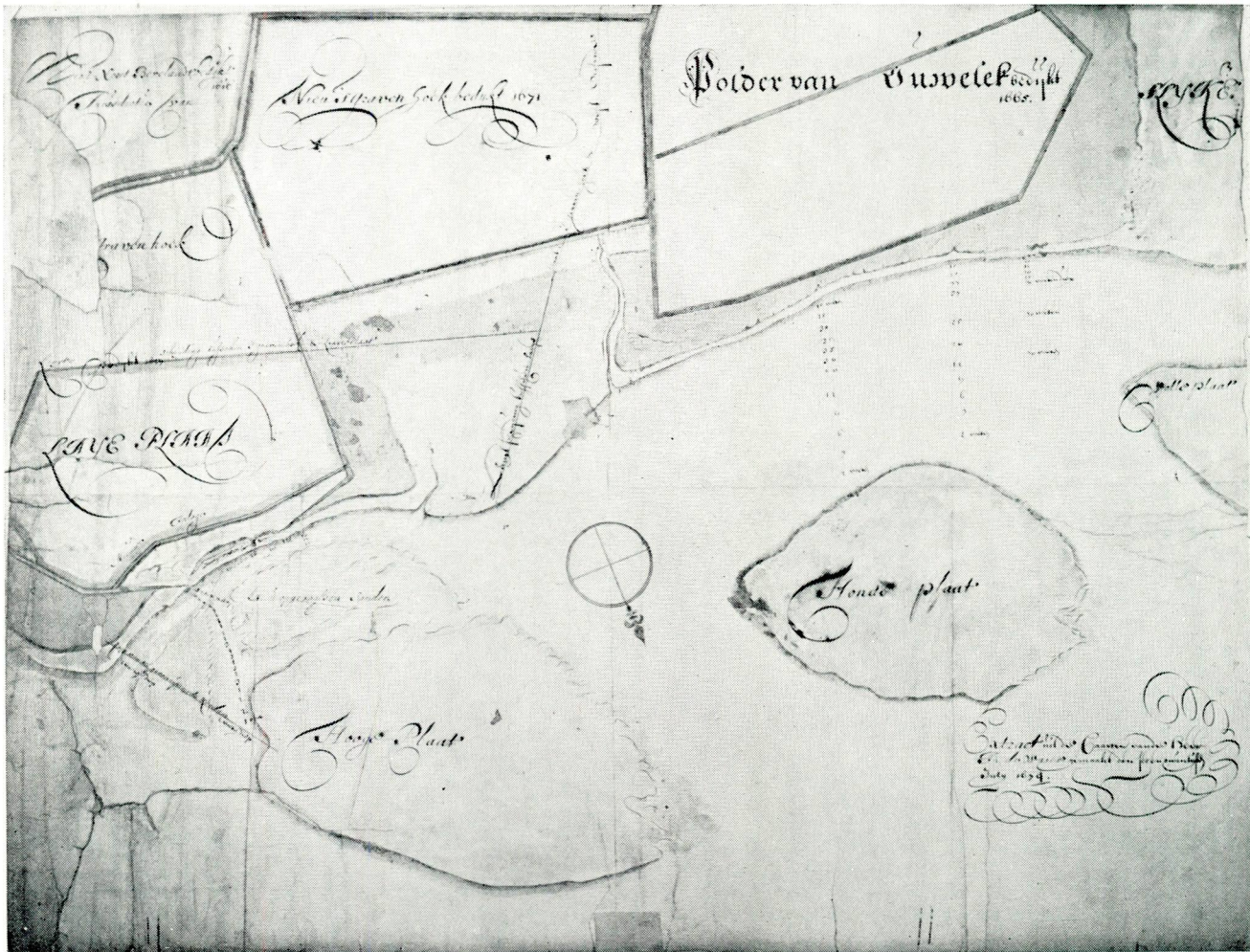

fig. 15. Gedeelte van de noordkant van Noord-Beveland in 1674.

Alg. Rijksarchief nr 2821

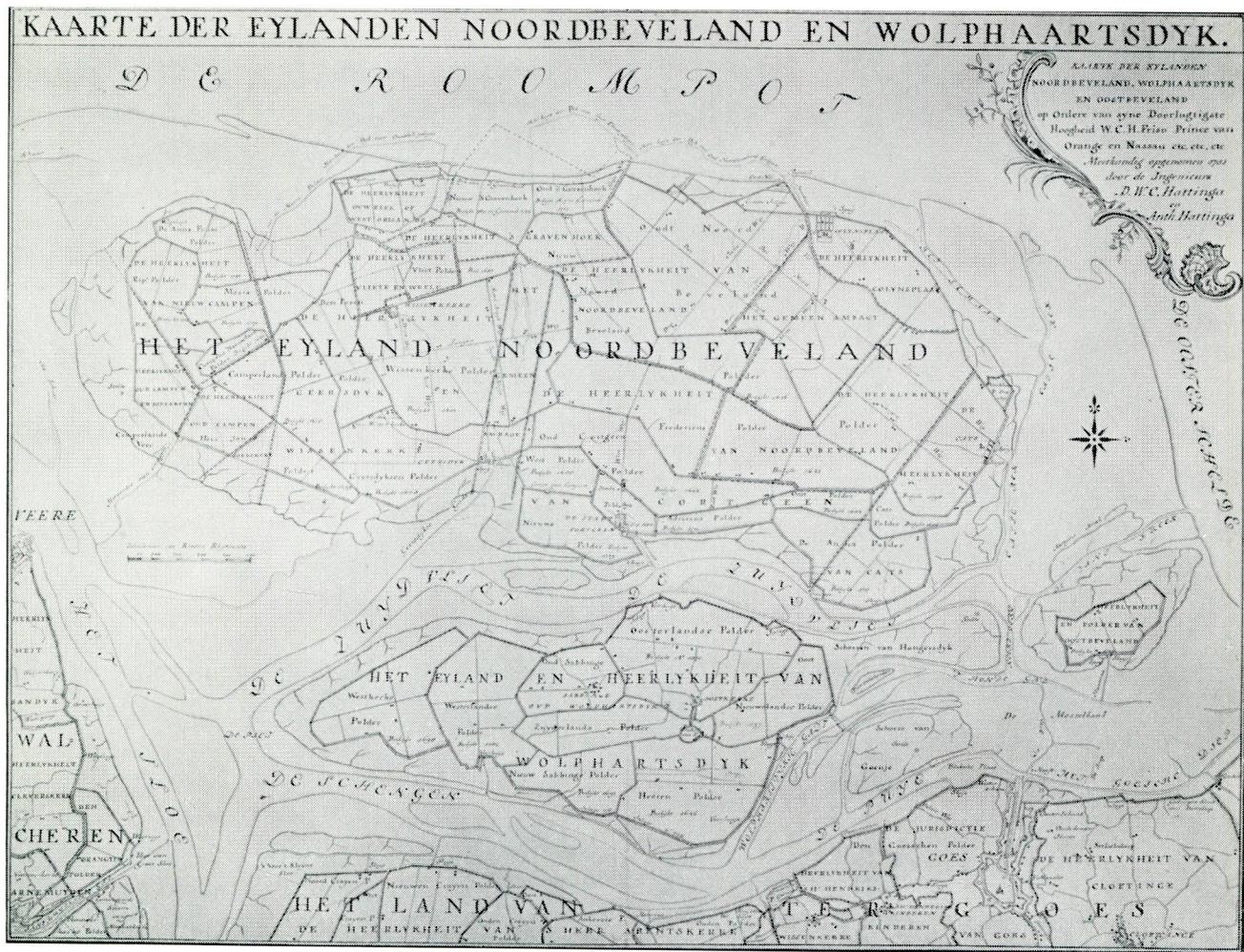

fig. 16. Kaart van Noord-Beveland in 1751 door D. W. C. en A. Hattinga.

Voor de bedijking van de Geersdijkpolder was 15 november 1667 octrooi verkregen. Deze polder is genoemd naar het vroegere meer oostelijk gelegen Geersdijk, destijd ook Gerolfsdijk genoemd. Het is een polder met een zeer ongelijke hoogteligging, variërend van N.A.P. tot ca 1.25 m + N.A.P. Enkele egalisaties zijn dan ook uitgevoerd. Het vermoeden bestaat dat enkele, in 1959 geëgaliseerde, ruggen in de polder een kenmerk waren van de bodem van het vroegere Noord-Beveland.

Door al deze bedijkingsactiviteiten in het centrum van het oude eiland, **Katspolder** zouden wij bijna de omgeving van het kleine Kats vergeten. De trage ontwikkeling wordt het best gedemonstreerd door de late stichting van de kerk, namelijk in 1660. Aan de zuidzijde van de Oud Noord-Bevelandpolder lag een klein gebied, dat voor bedijking rijp was. Het is dit terrein, dat op de kaarten van 1597 en 1638 als „Verlooren Cost” wordt aangegeven. Een benaming, die er op wijst dat men hier voor de vloed van 1530 en 1532 met zware kosten gedijkt had. Zelfs zou aan een inbraak ter plaatse gedacht kunnen worden, waarvan de kosten voor herstel veel hoger lagen dan gedacht werd. Hoe het zij, hier kan in 1668 bijna 70 ha bedijkt worden, nadat hiertoe in het jaar daarvoor octrooi was verleend. Uit de kaarten van 1597 en 1598 kunnen we tevens de conclusie trekken, dat het oude dorp Kats ongeveer gelegen heeft op de grens van deze polder — die wellicht daarom de naam Katspolder kreeg — en de latere Leendert Abrahampolder. Op een kaart van 1667 treffen wij de ring van de nieuw te maken zeedijk aan. De bekende Visscherkaart (fig. 14) laat een groter plan zien, een plan waarop we bij de Al te Kleinpolder terugkomen.

Volgens onze begrippen zou het economisch niet verantwoord zijn zulke kleine polders als de laatstgenoemde te bedijken. Onze voorouders, die wel degelijk op hun voordeel letten, dachten er blijkbaar anders over. Een ding is zeker, men durfde grote risico's te nemen.

Ook de Kampensnieuwlandpolder van 1669 is wel een voorbeeld van een dwergpoldertje, met zijn kadastrale oppervlakte van iets meer dan 37 ha. Het is thans het kleinste poldertje op Noord-Beveland, nadat in 1943 de Al te Kleinpolder aan de oostkust van Noord-Beveland geïnundeerd en niet meer bedijkt is. **Kampensnieuwlandpolder**

Het in 1670 bedijkte Al te Kleinpoldertje, zegge en schrijve 10 ha groot, heeft men zelf, gezien zijn naam, te klein van omvang gevonden. Overigens heeft men in Zeeland nog twee poldertjes van deze naam, één in Schouwen, groot 32 ha, 2,5 km ten oosten van Zierikzee gelegen, en één op het eiland Tholen, als deel van de Nieuwe Annex Stavenisse- **Al te Kleinpolder**

polder. Het enige bijzondere dat wij van dit „seecker kleyn hoecktjen” eigenlijk kunnen melden, is dat het noordelijke dijksgedeelte een overblijfsel is van de dijk van het oude Noord-Beveland. Verder vinden wij op de Visscher-kaart al eerder genoemd, dit poldertje te groot weergegeven. Op deze kaart, die zeker wat Noord-Beveland betreft zeer onnauwkeurig is, schijnt een groter bedijkingsplan van de Kataspolder te zijn overgenomen.

**Nieuw
's Graven-
hoekpolder**

Het wordt thans weer tijd onze blik noordwaarts te richten. Men bestond het daar in 1671 tussen de 's Gravenhoek- en de Ouweleckpolder, een poldertje geheten Nieuw 's Gravenhoek in te dijken. De in 1657 bedijkte 's Gravenhoekpolder zal toen de Oud 's Gravenhoekpolder zijn gaan heten. Waarom heeft men toen de noordelijke dijk van Nieuw 's Gravenhoek meer achterwaarts gelegd? Er bleef nog een brede schorrand over. Waarschijnlijk is de oplossing te vinden op de kaart van 1674 (fig. 15, p. 53). Daar ontdekken we dat aan Oud 's Gravenhoek al een „Nieuwe Inlage” gelegd is en als we deze kaart nog eens nauwkeuriger bekijken zien we de „Doorgebroken Cuijpen”, die bewijzen, dat al eerder inlagen gelegd zijn. Conrad vermeldt in zijn „Waterbouwkundige aantekeningen” dat reeds in 1668 ingelanden van Oud 's Gravenhoek een met steen bezet rijshoofd hadden aangelegd om het getij af te weren. „Dat hoofd werd echter kort na zijne voltooiing door den stroom vernield, zoodat ingelanden in den winter van 1668 besloten een kuipje of inlaagje te leggen, dat zij in 1669 hebben vergroot. In 1671 werd een tweede inlaagdijk in Oud 's Gravenhoek, lang 200 roeden, gelegd, en ruim 20 gemeten werden daardoor buitengedijkt.” De stroomaanval deed hier zijn werk grondig. Geen wonder dat men bij wijze van voorzorgsmaatregel de noordelijke dijk van Nieuw 's Gravenhoek achterwaarts gelegd heeft. Bij nadere bestudering van genoemde kaart bemerken we voorts, dat zowel voor Oud 's Gravenhoek als voor Ouweleck lodingen zijn verricht. Verder dat voor de eerstgenoemde polder naar de Hooge Plaat een zeedam is geconcipeerd. Wilde men hiermee de stroom in bedwang houden? Later zou men, o.a. in het Zijpe, de nadelige gevolgen van dergelijke experimenten ondervinden. De „Nieu opgewassen sanden” voor Oud 's Gravenhoek drukten de stroom nog verder naar de wal. Aan zandplaten zien we verder nog de Honde- en de Wolleplaat.

Een ander bedenkelijk feit was dat de Nieuw 's Gravenhoekpolder op weinig samenhangende grond kwam te liggen, daar de polder het vroegere Faal overbrugde, de vrij brede stroom die snel was opgezand. Een kaart³¹⁾ van vermoedelijk 1682/3 laat zien dat in 1682 in Oud 's Gravenhoek weer een inlaag is gelegd, terwijl ook in Ouweleck een inlaag is aangegeven — reeds in 1675 was er over de noodzaak van een

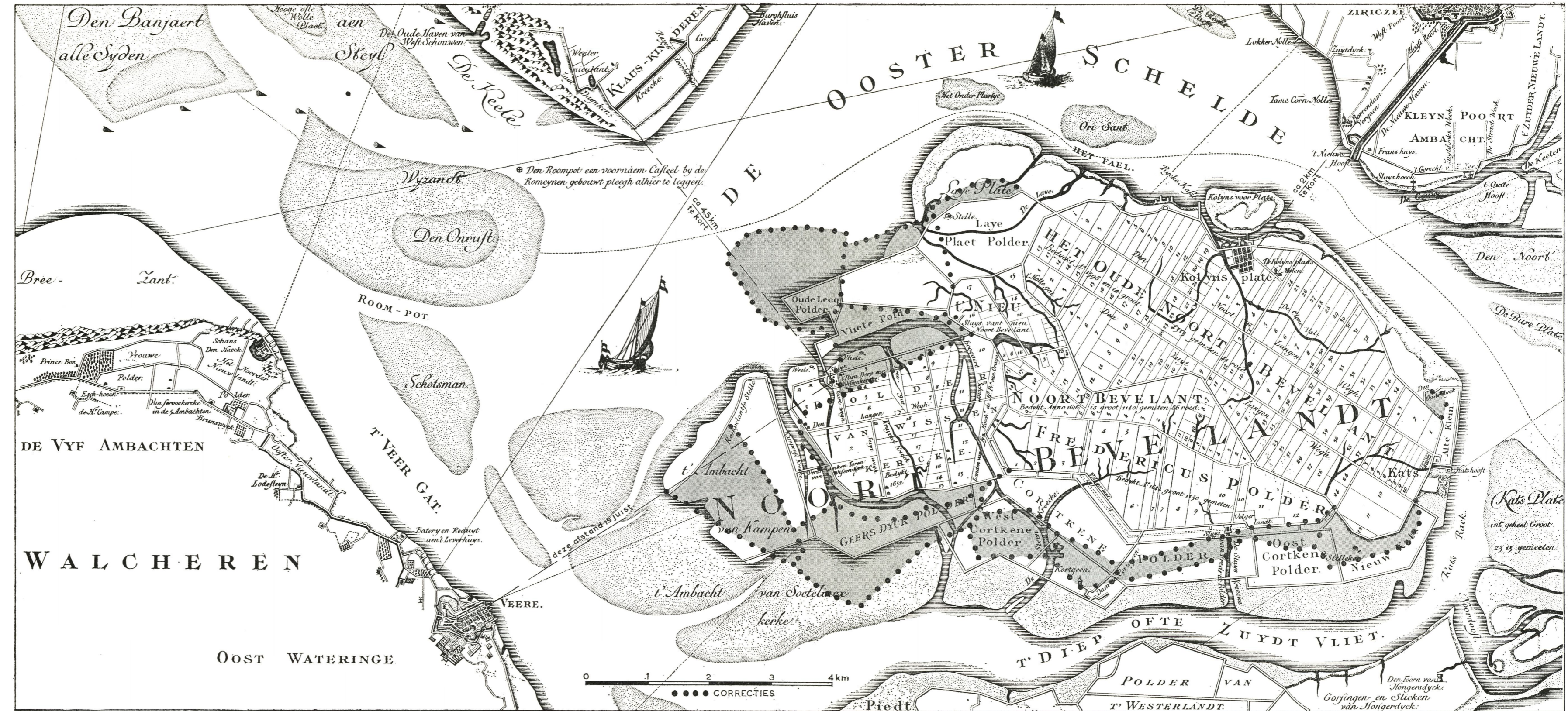

fig. 14. Kaart van Noord-Beveland in de 17e eeuw, van N. Visscher, met correcties, (grijs).

inlaag gesproken —, met het concept van een nieuwe inlaag, die gelijk komt te liggen met de noordelijke dijk van Nieuw 's Gravenhoek.

Gelukkig hebben we voor het zuiden betere berichten. Daar groeiden in de omgeving van Kortgene de schorren snel aan. De aanwas werd bevorderd door de aanleg van dammen. We vernemen in 1675 van dammen naar de oude toren van Kortgene en van deze toren in de richting van Wolfaartsdijk.³²⁾ Verder werd er aandacht besteed aan het behoud van de Kortgeense toren. Frans Schaleven krijgt zijn geld „als timmerman verdient aen den toren van Cortgene met den selven ten weder sijden met plancken te maken”. De heer van Kortgene liet nog voordat het dorp er was, eigenlijk moeten we stad zeggen, als zinnebeeld van haar hoge rechtsmacht, een galg oprichten. Het was Pieter van der Nat, die de galg maakte voor een bedrag van bijna £ 9.-.-. De kwitantie was 29 april 1676 gedateerd. Op de kaart van Hattinga in fig. 16, p. 54, vinden we langs de scheidingsdijk tussen de Westpolder en Willem Adriaanpolder — toen nog Nieuwe polder genoemd — een plaats aangegeven als het „Geregt van Cortgeen”. Later was deze dijk bekend als de Galgendijk. Het ligt voor de hand dat dit de plaats was waar de heer van Kortgene genoemde galg deed oprichten om zijn rechtspraak te volvoeren.

De grens van het gebied van Zijne Excellentie liep ook door de Katspolder, waar volgens de rekening van 1675 door Pieter Jan Roomtse een „vlasroote” gemaakt werd. Vermoedelijk een put waarin het vlas te roten werd gelegd. Of dit op instigatie van de heer van Kortgene gedaan werd, wordt niet vermeld, wel dat op order van Zijne Excellentie in 1682 binnen de Frederikspolder is „geset eenen grooten steenoven, daer in gebacken is 346.500 groote steen”. Als steenbakker wordt Jacques Fruit vermeld.³³⁾ Wij vermoeden dat deze stenen voor de herbouw van Kortgene gemaakt zijn.

Immers op 20 november 1680 werd octrooi verleend voor de bedijking van schorren op het gebied van het oude Kortgene. In 1684 werd de Stadspolder bedijkt en de naam zegt het al: hier had een plaats gelegen die eens stadsrechten bezeten had, de enige op Noord-Beveland. Kortgene werd onder de naam Cortekine al in 1247 vermeld. De naam zou, volgens Tack, korte kene ofwel korte sprink of beek betekenen.

De rekening van de rentmeester over de „heerlijke” domeinen van Kortgene van het jaar 1684 vermeldt twee posten, waarbij we even stil moeten staan. Hieruit blijkt namelijk, dat Mattheus Marinisen, „een van de Cortgene Boerkens” wegens bankroet vertrokken is. Adriaen Mascolijn, eveneens bankroet, had het tijdelijke met het eeuwige verwisseld. Als oorzaak van hun bankroet wordt de „watervloet” genoemd.

Deze „watervloet” kan geen andere zijn dan die van 26 januari 1682, die op Noord-Beveland grote schade bracht. Hoewel wij hierop bij de paragraaf over stormvloeden nog terugkomen, moeten wij toch melding maken van een brief die C. Heerder te Colijnsplaat op 20 februari 1682 aan een Hoogh Ed. Heer schreef. Deze heer was niemand anders dan de heer van Kortgene, wiens rentmeester Heerder was. De rentmeester was druk bezig de schade door de stormvloed veroorzaakt, te herstellen. Hij schreef zijn brief „'s morgens vroech en hastich omdat (ik) alweder eenige dijkwercken ga besteen”. Heerder gaf een opsomming van de polders met enige bijzonderheden. Oud Noord-Beveland was niet geïnundeerd, „maer de dijken meer als extraordinaer gebroken”. Verder bleek dat van deze polder door het leggen van inlagen al ruim 122 gemeten waren uitgeslagen. De zeewolf zette zijn vernielend offensief met volle kracht door. Nieuw Noord-Beveland had „geen de minste nood”, maar de Frederikspolder was zeer in gevaar geweest. De Wissenkerkepolder was „door een laegtje in den dijk (daer niemant op dagte) geïnundeert”. Dit moet bij het Bokkegat geweest zijn, waar in deze tijd een vingerling (boogvormige afdamming zeewaarts van het dijkgat) is gelegd.

Het dijksherstel was onder de persoonlijke directie van Heerder goed gelukt, maar doordat de polder 9 à 10 dagen onder water had gestaan, waren „alle vrugten doot”. De polders Oud 's Gravenhoek en Ouweleck, door uitslagen nog maar resp. 429 en 420 gemeten groot zijnde, dreven nog. Heerder vreesde dat zij niet meer herdijkt konden worden en hoewel dit te pessimistisch was gezien, tekende het toch goed de situatie van deze polders. Zelfs van het geïnundeerde Nieuw 's Gravenhoek was „den dijk totaliter geslegt” en de toestand bedenkelijk.

Nieuw Wissenkerke en Oud Kampen, ook Kamperland genoemd, was „gansch drooch gebleven”, evenzo de Kortgene- en de Geersdijkpolder. De Katspolder daarentegen was op vijf plaatsen geïnundeerd „ende zijn wij nu jegenwoordigh noch bezigh om dat te digten en te repareren ende is nu eenigssints uit den nood, maer de vrugten meest of alle doot”. De dijk van Kampensnieuwland was op twee plaatsen doorgebroken, maar na 6 à 8 dagen „op een sprongh” gedicht. De boerderij liep geen gevaar, gebouwd zijnde op het overblijfsel van de dijk van het Oude Noord-Beveland. Het poldertje Al te Klein was overstroomd, maar niet doorgebroken „ende is het water in 5 à 6 dagen door het sluisken daer weder van geloopen”.

Na deze opsomming volgt: „In dit Eylant sijn niet meer als drie kinderen en eenige weinige beesten verdronken”. Dijkwerkers waren moeilijk te krijgen en aangezien dagloners „ordinaris dagdieven” waren, gaf Heerder de raad de werken naar gelang van de grootte „aen een oft

meer basen" te besteden, die dan altoos wel elders volck weten te vinden". Verder zou er naar Werkendam geschreven worden, „dat den rijschman agt à thien hondert bossen meer als ordinaris wil mede brenge”.

Wij kunnen uit deze brief opmaken, dat in 1682 alleen aan de noordzijde de toestand werkelijk bedenkelijk was, wat ons niet behoeft te bevreemden. Aan de zuidzijde van het eiland gingen de bedijkingswerken normaal door. In 1685 bepaalden de Staten van Zeeland, dat de ontvangers van bepaalde belastingen en de stadhouder van de rentmeester Bewesten Schelde hun vaste woonplaats te Kortgene moesten hebben „ter plaetse die jegenwoordigh tot het bouwen van huysen is geprojecteert”. De heer van Kortgene wilde op de oude fundamenten een nieuwe kerk bouwen en kreeg daartoe subsidie vanwege de provincie, om het maar in de huidige terminologie te zeggen. In 1687, de kerk was toen gebouwd, werd aan de groeiende gemeente een predikant en voorzanger toegestaan.

Ten westen van de Stads- en van de Katspolder werden in deze jaren resp. de West- en de Oostpolder bedijkt. Kleine polders weliswaar, maar het grondgebied van Kortgene werd hierdoor weer uitgebreid, eveneens door de bedijking van de Adriaanpolder. Heel dit complex viel onder het al eerder genoemde octrooi van 20 november 1680. Smallegange kon dan ook in zijn bekende kroniek van 1696 melding maken „dat er tegenwoordig al meer als acht-hondert Gemeten Lands onder de Stad en Heerlijkheit van Cortgene behooren; ja men siet de schorren daer noch al dagelijks aenwassen”. De herbouw van de stad, zo vervolgt hij, is begonnen, en aan de toren, voorzien van een zware klok, is een fraaie en ruime kerk gebouwd. In een zeer wijde, rechte en lange straat, waarop nog dwarsstraten aangelegd zullen worden, zijn al veel schone en sierlijke huizen gebouwd. Aan het einde van de straat staat een molen. De haven is met zijn sluis en kadijkjes alsmede het uitspringende zware houten hoofd, in staat vele schepen te ontvangen. Tot zover Smallegange.

In fig. 14 tegenover pag. 56 is een gedeelte van de bekende grote kaart van N. Visscher (uitgave Ottens) uit de tweede helft van de 17e eeuw weergegeven. Behalve de Toren- en Heer Janszpolder en de kleine Kampensnieuwlandpolder komen de in deze paragraaf vermelde bedijkingen op deze kaart voor. De vorm van de verschillende polders wijkt echter belangrijk af van de werkelijke situatie. Wij hebben op deze kaart met een stippellijn de juiste situatie aangegeven. De door Visscher onjuist weergegeven polders zijn bedijkt over de periode 1652-1687. Alleen de weergave van de polders Oud- en Nieuw Noord-Beveland alsmede van de Frederikspolder klopt met de werkelijkheid. Wat overigens de afstandbepalingen op de Visscher-kaart betreft, zijn

Westpolder
Oostpolder

bijvoorbeeld de afstanden Colijnsplaat-Zierikzee en Wissenkerke-Westenschouwen resp. ruim 2 en 4,5 km te kort aangegeven. De afstand Wissenkerke-Veere is juist. Wij hebben enig vermoeden dat op de Visscher-kaart, althans wat Noord-Beveland betreft, voor enige polders de bedijkingsplannen zijn weergegeven, die belangrijk kunnen afwijken van het eenmaal uitgevoerde werk. De Visscher-kaarten die het als wand-versiering prachtig doen, hebben kartografisch een beperkte waarde. ³⁴⁾

Thans rest ons nog de vermelding van het bedijken van drie polders in de 17e eeuw. Toen in 1671 het Faal werd afgesloten door de bedijking van de Nieuw 's Gravenhoekpolder, bleef zuidelijk hiervan nog een doodlopende stroom over, die een grote inham vormde tussen laatstgenoemde polder en de Wissenkerkepolder. Het lag voor de hand dat hier een snelle aanslibbing plaats zou hebben.

Vliete- polder

Reeds op 12 maart 1686 kon dan ook octrooi verstrekt worden aan de geïnteresseerden in de schorren van Weele en Vliete voor de bedijking van deze inham. Het jaar daarop ontstond de Vlietepolder met een oppervlakte van 192 ha. Alleen de aanleg van een 1,75 km lange zeedijk aan de westzijde was hiervoor nodig geweest. Het zal aan de gunstige ligging van de nieuwe polder gelegen hebben, dat het octrooi minder voordelig uitviel dan van de polders Wissenkerke en Kamperland.

Toren- polder

De bedijkingswerken hier hadden een sneeuwbaaleffect, ten westen van de Vlietepolder groeiden schorren aan, wat weer aanleiding was, tien jaar later, tot de aanvraag en verkrijging van een nieuw bedijkingsoctrooi op 4 april 1697 ten noordwesten en westen van de Wissenkerke- en Vlietepolder. In hun verzoek hierom zeiden ambachtsheren dat „oversulcx den te maecken dijck soude moeten uytstaen de hooge en swaere stroomen van den Roompot ende het Diep voor der Vere ende bij gevolge seer swaer en van groot beloop zoude moeten zijn en oock den selven moeten gelecht worden door het Fael en verscheyde verdere diepe en wijde kreecken”, zij tot deze bedijking niet durfden overgaan, wanneer zij niet door een gunstig octrooi werden geanimeerd. Inderdaad viel het dan ook gunstiger uit dan dat van de Vlietepolder. De bedijkingsvoorwaarden van deze polder, de Torenepolder, genaamd naar de oude toren van Wissenkerke, verschillen niet veel van die van de Wissenkerkepolder. Bij de bedijking, die in 1697 plaats vond, ontmoet men ook weer de namen van Reigersberg, Campe en de Prins van Oranje „koning van Engeland”.

Heer Janspolder

Voor het jaar 1700 konden de schorren aan de uiterste westzijde van het nieuwe Noord-Beveland nog bedijkt worden onder de naam Heer Janspolder, voor welke bedijking op 23 december 1694 octrooi